

Study of equalization of "Shuaib" in the Quran and "Isaiah" in the Bible

Soheila Jalali Kondori*

Mahdieh Kianmehr**

Abstract

James A. Bellami is one of the orientalists thinking that there are some mistakes in Quran's text; He believes that textual criticism must be applied to the Qur'an to remove its corruptions and produce a text the possibly nearest to original text. For example, In the article "More proposed emendations to the text of the Koran", he claims that There are two major problems in the story of Shuaib, first, the form of his name, and second, the identity of the Ashab al-aykah. Given the existence of oral sources for the Qur'an, Bellami considers the Torah as the only source of the proper name of the "Shuaib" and the identity of the " the Ashab al-aykah ". For this reason, it is only by finding several common features in verses 13 through 17 of the Isaiah:21(the prophecy of Isaiah in Arabic) during the Old Testament and the story of Shuaib in the Qur'an, he claims that, firstly, the story of Shuaib derives from the Isaiah Prophecy about the Arabs (Isaiah 21: 13-17); secondly, "Shuaib" is mistaken with "Sh'aia" (spelled with final alif), the Arabic form of "Isaiah" ; thirdly Ashab al-aykah" in the Qur'an is the same Dedanite merchants in In Isa. 21:13-17.

The importance of surveying Bellami's claims is that the results of them are, at least, the emphasis on the receipt of the Qur'an from the Bible, creating doubt in the realism of the historical stories of Quran and the failure to believe in the non-distortion of the Qur'an. The critique of his interpretive claims can cast doubt on this results. so, in this research, Bellami's views on Shuaib and Ashab al-aykah, as well as his reasons, are examined in five sections.

The first part is devoted to Bellami's claim to the word "Shuaib". Bellami claimed that he did not find "Shuaib" in Hebrew and Aramaic languages and ancient Arabic inscriptions, so there was no such name before the Qur'an was descended. Secondly, Shuaib has no suitable etymology and meaning for a man's name. After examining the word "Shuaib" and its root, it

---

* Associate Professor, Department of Quran & Hadith Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran
(Responsible Author) s.jalali@alzahra.ac.ir

** Ph. D. Student of Quran & Hadith Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran

kianmehr.mail@gmail.com

Received: 06.12.2018

Accepted: 10.07.2019

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

became clear that - contrary to Bellami's claim - the word "Shuaib" has the correct etymology in Arabic, and the absence of the word "Shuaib" and above that the root of the "sha'b" in Hebrew and Aramic, not only is not evidence of Bellami's claims about "shuaib", but also amplifies that the root of the "sha'b" and the word "Shuaib" are Arabic.

Another result is that - contrary to the claim of Bellami - the name "Shuaib" has proper meaning and form for the men's name. Because according to Arab culture from pre-Islam times to now, using of a diminutive form of words and also making names for men from the root "sha'b" have been commonplace for men. Existence of some men whose name were from the root of the "Sha'b" (like Ash'ab) and those who had the name "Shuaib", before the Quran descends, can present good evidences for this claim. Also, analysis the different meanings of the word "Shuaib" indicate that this word has proper meanings for men.

Another consequence is that the absence of "Shuaib" in ancient Arabic inscriptions does not necessarily means that this name is not denied among the Arabs, as evidenced other sources, other than inscriptions, that this name can be found in pre-Islam Arabs. Even if it is assumed that there is no man named Shuaib before the Quran descends, the Shuaib of the Arabic translation may be the name or the title of this great Prophet, chosen and used by the Holy Qur'an for the first time. Therefore, the lack of this name in the inscriptions can not be a reason for the incorrect transcription of the term.

In the second section, the possibility of the wrongfulness of transcription of "Shuaib" was considered. To make this mistake, Bellami considers two hypotheses probable. For Example, his first assumption is that the name "Shuaib" was derived from scribe's mistake during the writing of the Qur'an (In the time of Abu-Bakr or Uthman) and its principle had been "Sh'aia". However, due to several reasons the incorrect transcription of this word is almost impossible; such as :1- word of "Shuaib" had been custom at the time of Qur'an's descent and before that ; 2- The Shuaib's story and name had been repeated during the gradual descent of Quran in the Meccan and Madnian Surahs; hence Muslims had been reading and repeating It during the gradual descent of the Qur'an; 3- Because Recitement, teaching and keeping of the verses had been common practice, the Shuaib's story and name repeated in the Muslim's ear many times; 4- The Quran had been written in particular manner, in the presence of witnesses and dictators .

In the third section, the feasibility of Bellami's claim for the adaptation of Shuaib's story of "Isaiah's prophecy concerning the Arabs" was investigated. The result is that due to the fundamental differences in the subject, the wisdom and details of the story of Shuaib and Isaiah, such as personality, history, place of residence, ethnicity, type and cause of torment, etc., the oral translation of Shuaib's story of the prophecy of Isaiah about Arab is not logical.

In the fourth section, Bellami's claim Based on the similarity of the Ashab al-aykah and Dedanite merchants is studied. The result of the study is that although both of them lived on the trade road to Mecca, but there was no justification and evidence to match Dedan with Aykah.

In one of his articles on reforming the Quranic vocabulary, Bellami has state his standards.

In the fifth part, it was shown that the change of the word "Shuaib" to "Sh'aia" is not consistent with the standards of text correction provided by Mr. Bellami himself. For example, among the Bellami criteria, the modified text should make a better meaning than the existing one, but changing the word "Shuaib" to "Sh'aia", firstly, eliminates the semantic proportion of the name of the Prophet with his story; secondly, The text and the interpretation of Isaiah's Prophecy on the Arabs itself has some ambiguities; thus, not only the change of Shuaib to Sh'aia does not caused better meaning maked, but also it obscures the explicit and understandable story of Shuaib. Another Bellami's criterion is that the modified word should be in accordance with the style of the Qur'an; however, the change of Shuaib to "Sh'aia" is inconsistent with the style of the Quranic verses in which mentioned the names of the prophets in their historical order. Another criterion is that the word correction should be historically justifiable. To absence of Shuaib's story in the Bible, Mr. Bellami considers it non-historic. But, this can not be a convincing reason for denial reality of Shuaib's story. The existence of the ruins of the "Maghair Shuaib" and "Ayla", which are coherent with the Qur'anic verses in terms of space and time, regarding the people of Shuaib, can be a good historical evidence for the existence of a person called "Shuaib" and his story in reality.

In this way, the analysis of Bellami's claims showed that none of his claims was correct.

Keywords: "Shuaib", "Isaiah", "Ashab al-aykah", "Oriental", "Quran text correction", "Bible".

Bibliography

-Ab ol-kheir, Mohammad ibn el-Jazari (n.d). *An-Nashr fee al-Qera'at el-Ashr*. Beirut: Dar ol-Kotob el-Elmiyah.

-Abu Amr,Othman ibn Sa'eed ed-Dani(1426). *Ketab At-Tayseer fee al-Qera'at es-Saba'*. 2nd ed. Beirut: Dar ol-Kotob el-Elmiyah.

-Alousi, Mahmood (1415). *Rooh ol-Ma'ani fee Tafsir el-Quran el-Azim*. 1st ed. Beirut: Dar ol-Kotob.

-Ashtiani, Jalal od-Din (1383). *Research of the Jewish religion*. 3rd ed. Tehran: Negaresh.

-Bahrani, Seyyed Hashem (1416). *Alborhan fee Tafsir el-Quran*. 1st ed. Tehran: Bonyad Be'sat.

-Bekri, Hosein in Mohammad (n.d). *Tarikh Alkhamis fee Ahval Anfos en-Nafis*. Beirut: Dar os-Sader.

-Bellami, James (1392). More proposed emendations to the text of the Quran. *The language of the Quran, the interpretation of the Koran*, Morteza Karimi-nia (trans). Tehran: Hermes, p. 388-402.

-Bellami, James (1996). More proposed emendations to the text of the Koran, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, No.2, pp.196-204.

-Bellami, James (1993). Some Proposed Emendations to the Text of the Koran, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.116, No.4, pp.562-573.

- Boroojerdi, Sayyed Mohammad Ebrahim(1366). *Tafsir Jami'*. 6th ed. Tehran: Sadr press.
- Calvin, John (n.d). *Commentary on Isaiah*. Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library.
- Constable, Thomas (2017). *Notes on Isaiah*.
- Darvazeh, Mohammad Ezzat (1383). *At-Tafsir ol-hadith*. Qahereh: Dar Ehya el-Kotob el-Arabieh.
- Earle, Ralph (1958). *MEET THE MAJOR PROPHETS*.1st ed. Kansas City: BEACON HILL.
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad (1410). *Al-'ein*. 2nd ed. Qom: Hejrat press.
- Feiz Kashani, Molla Mohsen (1418). *Al-Asfa fee Tafsir el-Quran el-karim*. 1st ed. Qom: Islamic Publications Office Publication Center.
- Friedman, Theodore (n.d). Isaiah, *Encyclopedia of Judaica*, Sholnik, Fred, Berenbaum, Michael. USA: Thomson Gale.
- Gesenius, William (1906). *Hebrew and English Lexicon of the old Testament (with an appendix the biblical Aramic)*. Edward Robinson(trans). Boston-New York: Chicago Binerside Press.
- Gitay, Yehoshua (1986). Isaiah, *The Encyclopedia of religion*. Mircea Eliade. New York: Macmillan.
- Hakim, Mohammad Bagher (1384). *Quranic Science*. Sardar shahabi (trans).1st ed. Ahvaz: Shahid Chamran University.
- Heli, Henry (n.d). *Bible Guide*. Jesica Baba-Khanian, Sabrina Badalian,& Edward E'isa-Beik(trans).
- Heishan, Mad ol-Lah ibn Avizeh,& Dae'eb, Soleiman ibn Abd or-Rahman (1437) . Inscriptions from the Qa'e al-Arnabiyyah(Jadir) and al-Ammariyyah in the north of Saudi Arabia. Riyadh: King Faisal Center for Research and Islamic Studies.
- Ibn Hajar Asqalini (1415). *Al-Isabah fee Tamiz es-Sahabah*. 1st ed. Beirut: Dar ol-Kotob el-Elmiyah.
- Ibn Sa'eed el-Andlosi (n.d). *Nashvat ot-Tarab fee Tarihk el-Jaheliyat el-Arab*. Oman: Maktabat ol-Aqsa.
- Ibn Manzour, Mohammad ibn Mokrem (1414). *Lesan ol-Arab*. Beirut: Dar os-Sader.
- Ibn Ashur, Mohammad ibn Taher (n.d) . *At-Tahrir va at-tanvir*.
- Ibn Kathir Dameshqi, Esmā'eel ibn Amr(1419). *Tafsir ol-Quran el-Azim(Ibn Kathir)*. 1st ed. Beirut: Dar ol-Kotob el-Elmiyah(Manshurat Mohammad Ali Baydoun)
- Ja'afari, ya'qub (n.d). *Kouthar*.
- Kashfi, Abd or-Rasoul (1381). *Arabic language applied instruction (Morphology training)I*. 1st ed. Qom: Taha Book.
- Kelin, Ernest (1987). *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for readers Language for readers of English*. Jerusalem: The University of Haifa.
- Lee, Samuel (1840). *A Lexicon, Hebrew, Chaldee, and English*. London: Duncan and

Malcolm.

- Maraqi, Mahmood Ahmad (2006). *Isaiah*. Alexandria: Dar ol-Ma'refat el-Jame'eyat.
- Makarem Shirazi, Naser (1421). *Al-Amthal fee Tafsir el-Ketab el-Lah el-Monzal*. 1st ed. Qom: Imam Ali ibn Abi Taleb School.
- Makarem Shirazi, Naser (1374). *Tafsir Nemooneh*. 1st ed. Tehran: House of Islamic books.
- Ma'refat, Mohammad Hadi (1415). *At-tamhid fee Oloom el-Quran*. 2nd ed. Qom: Islamic Publishing Corporation.
- Mashkour, Javad-Ali (1357). *A Comparative Dictionary of Arabic, Persian and The Semitic Languages*. Tehran: Publications of Iran Cultural Foundation.
- Mohammad Bayoomi, Mehran (n.d). *Derasat fee Tarikh el-Arab el-Qadim*. 2nd ed. Alexandria: Dar ol-Ma'refat el-Jame'eyat.
- Moqniah, Mohammad Javad (1424). *Tafsir al-Kashef*. 1st ed. Tehran: House of Islamic books.
- Mostafavi, Hasan (1360). *At-Tahqiq fee Kalamat el-Quran el-Karim*. Tehran: Book translating and publishing company.
- Najafi Khomeini, Mohammad Javad (1398). *Tafsir Asan*. 1st ed. Tehran: Islamic Publications.
- Qra'ati, Mohsen (1383). *Tafsir Noor*. 11th ed. Tehran: The Cultural Center of Quran 's Lessons.
- Qarashi, Sayyed Ali Akbar (1377). *Tafsir Ahsan ol-Hadith*. 3rd ed. Tehran: Be'that foundation.
- Qarashi, Sayyed Ali Akbar (1371). *Quran dictionary*. 6th ed. Tehran: Dar ol-Kotob el-Eslamiyah.
- Orel, Vladimir E,& Stolbova, Olga v (1995). *Hamito-Semitic etymological dictionary: materials for a reconstruction*. NewYork: Brill-Liden.
- Ragheb Esfehani, Hosein ibn Mohammad (1412). *Almofradat fee gharib el-Quran*. 1st ed. Damascus & Beirut: Dar osh-Shamiyah & Dar ol-elm.
- Rajki, András (2005). *ARABIC DICTIONARY [with etymologies]*.
- Rezaee Haftadar, Hasan (1389). Biology of some Orientalists and their works, *Orientalist Quran Studies*, No 9, p.171-190.
- Sandi, Lean, West,& Little moor (1996). *The Guide to the Bible*. Lebanon: Dar ol-Kotob el-Moqaddas.
- Shartooni, Rashid (1384). *Translation and commentary on Arabic of Mabadi ol-Arabia*. Ali Hoseini (trans). 8th ed. Qom: Dar ol-Elm.
- Skoloff, Michael. *A dictionary of Jewish Palestinian Aramic of Byzantine period*. Jerusalem: Barilan University Press, Bar Ilan University Press.
- Smith, James (2005). *An Expository Commentary on theBook of Isaiah*.
- Tabatabaee, Sayyed Mohammad Hosein(1417). *Al-Mizan fee Tafsir el-Quran*. 5th ed.

Qum: The Office of Publications of the Society of Teachers of the Qom Hawzeh.

- Tabarsi, Fazl ibn Hasan(1372). *Majma'a ol-Bayan fee Tafsir el-Quran*. 3rd ed. Tehran: Entesharat Naser Khosro.

-Tadros, Fr,& Malaty, Y (2002). *The Book of ISAIAH (A PATRISTIC COMMENTARY)*. GEORGE BOTROS(Trans). 1st ed. California: Coptic Orthodox Christian Center.

Tantavi, Sayyed Mohammad (n.d). *At-Tafsir ol-Vasit lel-Quran el-Karim*.

-Toreihi, Fakhr od-Din(1375). *Majma' ol-Bahrein*. Sayyed Ahmad Hoseini (Rsearch). 3rd ed. Tehran: Mortazavi bookstore.

-Zoheili, Vahabat ibn Mostafa (1418). *At-Tafsir ol-Monir fee al-Aqeedat va ash-Shari'at va al-Menhaj*. 2nd ed. Beirut & Damascus: Dar ol-Fekr el-Mo'aser.

-Zoheili, Vahabat ibn Mostafa (1422). *Tafsir al-Vaseet*. 1st ed. Damascus: Dar ol-Fekr .

- [http:// maarefquran. com/maarefLibrary/ templates/farsi/ dmaarefbooks/ Books/5/12. htm#f13](http://maarefquran.com/maarefLibrary/templates/farsi/dmaarefbooks/Books/5/12.htm#f13)

- <http://www.saudiarabiatourismguide.com/mughair-shuayb-madyan>

-<http://nabataea.net/dedan.html>

بررسی یکسان‌پنداری «شعیب» در قرآن و «اشعیاء» در کتاب مقدس

سهیلا جلالی کندری* - مهدیه کیان‌مهر**

چکیده

جیمز بلمی از جمله مستشرقانی است که گمان می‌کند اشتباهاتی در متن قرآن وجود دارد. او به دلیل پیدانکردن داستان «شعیب» در کتاب مقدس و واژه «شعیب» در زبان‌های عبری، آرامی و کتیبه‌های عرب باستان، معتقد است واژه «شعیب» در قرآن، صحیح ثبت نشده و اصل آن «شعیبا» یعنی صورت عربی کلمه «اشعیاء» است و داستان «شعیب» در قرآن بازگویی از پیش‌گویی «اشعیاء» درباره عرب است و اصحاب ایکه، بازرگانان ددان در زمان اشعیاء نبی بوده‌اند. اهمیت بررسی ادعاهای او آن است که کمترین نتایج حاصل از آنها، تأکید بر اخذ قرآن از کتاب مقدس، تشکیک در واقع‌نمایی و صحت داستان‌های تاریخی و خدشه در اعتقاد به تحریف‌نشدن قرآن است. نقد ادعاهای تفسیری او، در نتایج پیش‌گفته تردید وارد می‌کند. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهند نام «شعیب» در اصل عربی است و نام‌هایی از ریشه «شعب» از زمان قبل اسلام در زبان عربی وجود داشته‌اند. دلایلی نظیر تکرار نزول داستان شعیب در طول دوران نزول تدریجی، تداول قرائت، حفظ و آموزش قرآن، شیوه کتابت قرآن با حضور شاهدان و املاء‌کنندگان و ... استنساخ اشتباه این واژه را ناممکن می‌کند. همچنین، اقتباس «داستان شعیب» از «پیش‌گویی اشعیاء درباره اعراب»، با توجه به تفاوت‌های بنیادین در غرض، موضوع و جزئیات این دو داستان، پذیرفتنی نیست. همچنین توجیه لازم برای تطابق ددان با ایکه وجود ندارد. نتیجه مهم دیگر آنکه تغییر واژه «شعیب» به «اشعیاء» با معیارهای اصلاح متن بلمی مانند بهبود معنای متن و سازگاری با سبک قرآن مطابق نیست.

واژه‌های کلیدی

شعیب، اشعیاء، اصحاب ایکه، بلمی، استشراق، متن قرآن، کتاب مقدس

s.jalali@alzahra.ac.ir

* دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران (مسئول مکاتبات)

kianmehr.mail@gmail.com

** دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران

تاریخ وصول: ۱۳۹۷/۹/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۴/۱۹

مقدمه:

او سپس برای اصلاح این واژه می‌کوشد و با فرض منبعث شدن قرآن از منابعی پیشین، تورات را تنها منبعی می‌داند که باید با جستجو در آن به یافتن پیامبری امید داشت که نامش سامی و غیرعربی است و اعراب آن را می‌شناخته‌اند.

بلمی پیشنهاد می‌کند شعیب با شعیا (با الفی در انتها)، صورت عربی «اشعیاء» اشتباه شده است؛ زیرا تفاوت این دو (در حالت منصوب) تنها در یک گردش قلم (دندان) است (Bellami, 1996:197).

او برای اثبات گفته‌اش سفر اشعیاء در تورات را با داستان شعیب در قرآن مقایسه می‌کند و ویژگی‌های مشترکی در آیات ۱۳ تا ۱۷ از فقرة ۲۱ می‌یابد؛ یعنی این پیش‌گویی از اشعیاء که عرب به مصیبت جنگ گرفتار خواهند شد. او بازرگانان «ددان» را همان اصحاب ایکه نامبرده شده در قرآن می‌داند و معتقد است داستان شعیب مأخوذ از این پیش‌گویی است (Bellami, 1996:198).

نظر بلمی درباره «شعیب» را می‌توان چنین خلاصه کرد: الف- وجود ریشه ناصحیح برای واژه «شعیب» در زبان عربی؛ ب- استنساخ اشتباه «شعیب»؛ ج- اقتباس داستان شعیب از پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب؛ د- یکی بودن اصحاب ایکه و بازرگانان ددان.

در این مقاله ابتدا نظر او درباره تغییر واژه «شعیب» در قرآن بررسی می‌شود، سپس سازگاری تغییر این واژه با معیارهای پذیرفته شده او تعیین می‌شود؛ البته بدون آنکه نقد پیش‌فرض‌های او وجهه همت باشد و در نهایت نظرهای دیگر او نیز تحقیق می‌شود.

بنا به استقصاء نویسنده ادعاهای پیش‌گفته بلمی، در هیچ مقاله‌ای بررسی نشده‌اند.

۱- نظر بلمی درباره وجود واژه «شعیب» در زبان عربی

بلمی برای آنکه نشان دهد واژه «شعیب» به اشتباه استنساخ شده است، ابتدا درباره صحت این نام از نظر ریشه‌شناسی تردید می‌کند، سپس مدعی می‌شود مردان در عرب قبل

جیمز بلمی دکترای «مطالعات شرقی» و استاد دانشگاه ایالتی وین است که در سال ۱۹۶۸ به درجه استادی رسید (رضایی هفتادر، ۱۳۸۹: ۱۸۳).

او از جمله مستشرقانی است که درباره اشتباهات متن قرآن مقالاتی نگاشته است و با استناد به برخی روایات دال بر اشتباه در استنساخ قرآن و نیز اختلاف قرائت، اشتباه در ثبت کلمات قرآن را محتمل می‌داند (Bellami, 1993:562-563).

با همین پیش‌فرض، در چند مقاله پیشنهادهایی درباره اصلاح برخی کلمات قرآن ارائه می‌کند تا به گفته او تلاشی باشد برای رسیدن به مقصود واقعی پیامبر اکرم (ص) (Bellami, 1996:196).

او در مقاله نخست خود درباره اصلاح کلمات قرآن با نام «چند اصلاح پیشنهادی در متن قرآن»^۱ معیارهایی برای اصلاح متن ارائه می‌کند و معتقد است هر پیشنهاد در اصلاح کلمات قرآن باید با معیارهای اصلاح متن سازگار باشد. به عبارت دیگر، این پیشنهادها باید شروط ذیل را داشته باشند: ۱- معنایی بهتر از قبل بسازد؛ ۲- با سبک قرآن سازگار باشند؛ ۳- از نظر تاریخی توجیه‌پذیر باشند؛ ۴- نشان‌دهنده چگونگی وقوع اشتباه در نخستین بار باشند (Bellami, 1993:563).

«شعیب» از جمله کلماتی است که بلمی معتقد است در قرآن کنونی به اشتباه ثبت شده است. او در مقاله‌ای با نام «چند اصلاح پیشنهادی دیگر در متن قرآن»^۲ با وارد کردن دو اشکال عمده به داستان شعیب (علیه السلام)، در درستی این نام تردید می‌کند؛ نخست، صورت نام «شعیب» که از دیدگاه او در زبان عربی ریشه صحیحی برای آن نمی‌توان یافت و دوم در تعیین هویت تاریخی اصحاب ایکه که قوم شعیب‌اند؛ به ویژه آنکه قوم شعیب در سوره شعرا، اصحاب ایکه و در برخی سوره‌ها اهل مدین نامیده شده‌اند.

^۱ "Some Proposed Emendations to the Text of the Koran"

^۲ "More proposed emendations to the text of the Koran"

نزول به این نام نامیده نمی‌شوند.

او برای نشان دادن ریشه ناصحیح «شعیب» در زبان عربی، این نام را از نظر معنا، نامناسب برای مردان می‌شمارد و می‌گوید این کلمه مصغر «شَعْب» (مردم، قوم، قبیله) یا «شعیب» (راه، دره) است که هیچ‌یک ریشه مناسبی برای نام مرد نیستند.

در همین راستا مدعی می‌شود نتوانسته است در زبان‌های آرامی و عبری هیچ نام شعیبی بیابد و از این طریق صحت و وجود این نام را در زبان مادر عربی (آرامی) و زبان خواهر آن (عبری) انکار می‌کند.

ادعای دیگر او آن است که در منابع عربی پیش از اسلام و کتیبه‌های عربی قدیم در شمال جزیره‌العرب بیش از هزاران اسم وجود دارد؛ اما نام «شعیب» در آن دیده نمی‌شود. نبودن نام شعیب در میان عرب قبل نزول، او را به این هدف نزدیک می‌کند که «شعیب» را نامی تولیدشده و برگرفته از اشتباه در استنساخ بداند (Bellami, 1996: 197).

۱-۱- ریشه صحیح نداشتن واژه شعیب در زبان عربی درباره نامناسب بودن ریشه «شعب» برای نام مردان عرب، باید گفت شیوه نام‌گذاری افراد در جوامع مختلف نشان می‌دهد مسئله مهم در نام‌گذاری، فرهنگ و رسم یک ملت است. از گذشته «شعب» در فرهنگ عربی، ریشه‌ای پذیرفته‌شده برای نام مردان بوده است؛ زیرا غیر از «شعیب»، نام‌های دیگری نظیر «شعبه» از همین ریشه برای مردان از زمان جاهلی تا کنون وجود دارد؛ برای مثال «مُعِیرَةُ بن شُعْبَةَ» متولد آغاز بعثت است (بکری، بی‌تا: ۲۹۳) و بنابراین پدر او (شعبه) قبل از بعثت متولد شده است. به این ترتیب اسامی مردان با ریشه «شعب»، در فرهنگ جاهلی پذیرفته‌شده بوده است. وجود نام «اشعب» (هیشان و ذیب، ۱۴۳۷: ۵۹-۶۰) در کتیبه‌های شمال غرب عربستان که به سال‌های دوم قبل میلاد تا چهارم بعد میلاد مربوط است (همان: ۵)، شاهد محکم‌تری بر این مدعا است.

همچنین وجود نام‌هایی مانند «زُهیِر»^۱ نشان می‌دهد ساختن نام به صورت «مصغر» نیز از گذشته در فرهنگ عرب وجود داشته است (محمدی بیومی، بی‌تا، ۱: ۴۵).

این ادعای بلمی مبنی بر یافت نشدن نام «شعیب» در فرهنگ‌های عبری و آرامی، اگرچه ادعایی صحیح به نظر می‌رسد، به هدف بلمی برای انکار وجود این نام در میان عرب قبل نزول و نیز انکار صحت ریشه آن کمکی نمی‌کند؛ زیرا جستجوی فرهنگ‌های عبری و آرامی نشان می‌دهد نه تنها نام «شعیب» در آنها یافت نمی‌شود، ریشه «شعب» نیز در آنها وجود ندارد و همین مسئله نشان می‌دهد این نام ریشه عربی دارد از جمله در منابع،

(Lee, 1840; Gesenius, 1906; Kelin, 1987; Orel, Stolbova, 1995; Skoloff, n.d.; Rajki, 2005; Kelin, 1987)

شعیب نامی عربی است (جعفری، بی‌تا، ۴: ۱۴۳). دیدگاهی آن را مصغر «شعب» می‌داند و دیدگاهی دیگر، آن را نامی مرتجل (بداهی) می‌شمرد. دلیل کسانی که این واژه را مصغر نمی‌دانند این است که تصغیر اسم انبیا مجاز نیست. در مقابل، گروه دیگر این مطلب را نمی‌پذیرند؛ زیرا ممنوعیت تصغیر بعد وضع است و نه مقارن با وضع (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ۴: ۴۱۲).

شایان یادآوری است تصغیر یک نام همیشه برای کوچک‌شمردن و تحقیر نیست؛ بلکه کاربردهای دیگر مصغرکردن اسم، بیان خردی و کوچکی (نه برای تحقیر)، نزدیکی مکانی یا زمانی یا ابراز محبت است (شرتونی، ۱۳۸۴ق: ۲۳۹؛ کشفی، ۱۳۸۱: ۲۹۵). بدین ترتیب به نظر می‌رسد چون مصغر بودن یک نام همواره دربردارنده معنای تحقیر نیست، منعی برای مصغر بودن نام انبیا وجود ندارد.

بررسی معنای «شعیب» در زبان عربی نشان می‌دهد این نام از نظر معنا نامی مناسب برای مردان است.

۱. زهیِر نام یکی از شعرای جاهلی بوده است.

یک مرد پذیرفت و دلیل موجهی برای انکار آن وجود ندارد. بلمی نیز دلیل موجهی بر ادعای نامناسب بودن معنای این ریشه برای نام‌گذاری مردان ارائه نمی‌کند.

۱-۲- وجودداشتن اسم «شعیب» در نام‌های اعراب پیش از اسلام

وجودداشتن نام «شعیب» در کتیبه‌های قدیم عرب پیش از اسلام، ادعایی است که بلمی از آن برای تردید وارد کردن در صحت این نام برای مردان در بین اعراب استفاده می‌کند.

ابتدا این سؤال به ذهن می‌رسد که آیا وجودداشتن یک نام در کتیبه‌های قدیم عرب لزوماً به معنای نفی وجود آن نام در بین اعراب است. آیا این احتمال نمی‌تواند مطرح باشد که نام مدنظر در ردیف نام افراد و موضوعات اهتمام‌شده نویسندگان این کتیبه‌ها نبوده است.

در متون اسلامی شواهدی وجود دارد که استفاده از نام شعیب را در زمان قبل از اسلام تأیید می‌کند؛ برای مثال گزارش شده است در زمان ارمیای نبی، اعراب در حضوراء از سرزمین حجاز، پیامبری به نام «شعیب بن ذی‌مهرم» را کشته بودند (ابن سعید الاندلسی، بی تا، ۱: ۳۱۲).

حتی اگر فرض شود این روایت پایه و اساس درستی ندارد و اساساً هیچ مردی با نام «شعیب» قبل از نزول قرآن نتوان یافت، آیا نمی‌توان تصور کرد «شعیب» ترجمه عربی نام یا لقب این پیامبر بزرگوار باشد که نخستین بار قرآن کریم آن را انتخاب و استعمال کرده است. به نظر می‌رسد چنین فرضی محال نباشد؛ چنانکه برخی مفسران معتقدند «شعیب» ترجمه عربی «یترون» در کتاب مقدس است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۶: ۷۱). یترون کاهن مدین است (خروج، ۳: ۱) که برخی او را همان شعیب نبی می‌دانند (ابن عاشور، بی تا: ۸: ۱۸۶).

۲- امکان اشتباه در استنساخ «شعیب»

بلمی پس از تردید در صحت ریشه عربی «شعیب»، درصدد اصلاح مناسب آن است. او ریشه‌ای سامی برای این واژه در نظر می‌گیرد و می‌گوید «شعیب» در اصل «شعیبا» (صورت عربی «اشعیاء» در زبان عبری) است.

با فرض مصغربودن، واژه «شعیب» مصغر «شعب» در معنای مصدری یا اسمی آن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۴۵۵). «شعب» مصدری متضمن دو معنای متضادگونه تفریق و جمع و نیز اصلاح و افساد است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۴۹۸؛ قرشی، ۱۳۷۱، ۴: ۴۰). در کتاب «العین» آمده است که «شَعَبْتُ بَيْنَهُمْ»، یعنی آنها را متفرق کردم و «شَعَبْتُ بَيْنَهُمْ»، یعنی بین آنها اصلاح کردم (فراهیدی، ۱۴۱۰ق: ۱: ۲۶۳). بدین ترتیب اگر «شعیب» تصغیر «شعب» در معنای مصدری آن باشد، می‌تواند دارای معنای «تفریق» و «جمع» یا «اصلاح» و «افساد» باشد.

در کتب لغت برای «شَعْب» در حالت اسم، معنای «قبیله» منشعب از طایفه‌ای واحد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۴۵۵)، «شعبه و گروه‌های مردمی» (قرشی، ۱۳۷۱، ۴: ۴۱) و «آنچه از قبایل عرب منشعب می‌شود» (فراهیدی، ۱۴۱۰ق: ۱: ۲۶۳) آمده است؛ «شَعْب» در حالت اسم، به معنای «شکاف بین دو کوه» (دره) (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱: ۵۰۱)، «کوره‌راه در کوهستان» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱: ۵۰۱؛ طریحی، ۱۳۷۵، ۲: ۹۰) و «مسیر آب درون زمین» است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱: ۵۰۱).

بدین ترتیب برای واژه مصغر «شعیب» - در حالت اسمی و با دو نوع اعراب - معنای زیر متصور است:

۱- «قبیله‌ای کوچک»، «قبیله‌ای کوچک از عرب» یا «قبیله‌ای کوچک که از مجموعه‌ای بزرگ‌تر منشعب شده است»؛ این معنا هم می‌تواند حالت تحقیر داشته باشد و هم می‌تواند تنها به معنای کوچک بودن یک قبیله در مقایسه با یک کُل (مثلاً عرب) یا دیگر قبایل باشد. معنای متصور دیگر آن است که نام‌گذار برای ابراز محبت نسبت به قبیله فرد، او را چنین بنامد تا نشان دهد به آن فرد یا قبیله او عنایت خاص دارد.

۲- «کوره‌راه»، «کوره‌راه کوهستانی» و «مسیر کوچکی از آب در داخل زمین»؛ واضح است که هر چیز کوچکی در معنای تحقیر نیست. معنای «راهی کوچک در کوهستان» یا «آبراهی کوچک در دل زمین» می‌تواند مانند «شعله‌ای در تاریکی» معنای «هدایت‌بخشی» و «امیدبخشی» داشته باشد. به نظر می‌رسد تمام معنای یادشده را بتوان نامی برای

بنا به فرض آقای بلمی، نام شعیب از اشتباه مستنسخان متولد شده است. اگر چنین نامی هنگام نزول قرآن در بین عرب مرسوم نبود، شاید بتوان پذیرفت این نام بر ساخته از اشتباهی در چرخش قلم باشد؛ اما همان‌طور که ذکر شد شواهدی بر وجود نام «شعیب» در عصر نزول و قبل از آن یافت می‌شود. «أبو شعیب اللخام» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ۷: ۱۷۴)، «شعیب بن زریق» (همان، ۳: ۳۲۰)، «شعیب العنبری» (همان، ۳: ۳۱۲)، «شعیب بن عمرو الحضرمی» (همان، ۳: ۲۸۳) و «الحارث بن شعیب العبدی» (همان، ۱: ۶۷۲) از صحابیان هستند؛ بنابراین در زمان پیامبر نام شعیب وجود داشته است و نامی نوپدید در زمان استنساخ قرآن در عصر ابوبکر یا عثمان نیست؛ مگر آنکه ادعا شود به دلیل دندانۀ اضافی اشتباهی، این واژه «شعیبا» خوانده شده و این نام برخلاف «شعیبا» به گوش آنها آشنا بوده است. این ادعا پذیرفته نیست؛ زیرا «شعیبا» در زبان عرب، «شعیبه» یا «سعیه» است و این نام در بین عرب جاهلی دیده می‌شود مانند «سعیه بن غریض» از شعرای یهود در زمان جاهلی (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۲۴).

البته به نظر می‌رسد حتی اشکالی ندارد نام «شعیب» ترجمۀ عربی «لقب» یا «نام» یک پیامبر و ساخته خداوند باشد؛ میان این امر با بر ساخته بودن نام و اشتباه مستنسخان تفاوت بسیار وجود دارد. اگرچه وجود نام صحابیان یادشده، فرض نوپدید بودن این نام را مردود یا دست‌کم ضعیف می‌کند.

۲- تکرار داستان «شعیب» در سور مکی و مدنی

نزول تدریجی قرآن در طول ۲۳ سال و وجود داستان شعیب در چند سوره مکی و مدنی که در زمان‌های مختلف نازل شده‌اند، موجب تکرار این داستان او در مکه و مدینه می‌شود. اگرچه به نام «شعیب» تنها در سوره‌های مکی تصریح شده است (اعراف، هود، عنکبوت، شعرا)، داستان او در سوره‌های مکی دیگر (حجر، ص، ق، حج) و سوره مدنی توبه نیز آمده است. در هر بار نزول داستان «شعیب» و قوم او، احتمالاً مسلمانان سؤالاتی را با پیامبر اکرم (ص) مطرح کرده‌اند؛ در این صورت در طول نزول وحی، این واژه آنقدر تکرار شده

تفاوت میان شعیبا و شعیبا (در حالت منصوبی) تنها در یک گردش قلم (دندانۀ) است و احتمالاً این کلمه در استنساخ اشتباه شده است.

همان‌طور که گفته شد در این مقاله قصد آن نیست که به صحت پیش فرض بلمی یعنی «وجود کلماتی در قرآن که به اشتباه ثبت شده‌اند» پرداخته شود؛ بلکه تنها بررسی شود آیا واژه «شعیب» در قرآن اشتباه نوشته شده است.

واژه «شعیب» ۱۱ بار در قرآن تکرار شده است؛ فرض اشتباه استنساخ ۱۱ بار یک واژه بسیار بعید به نظر می‌رسد. آقای بلمی که متوجه این اشکال است، می‌نویسد: اگر سؤال شود چطور این اشتباه در هر ۱۱ بار تکرار شده است، دو احتمال مطرح می‌شود:

۱- این اشتباه تنها یک بار در ثبت نخستین این کلمه رخ داده است و بقیۀ موارد از روی همان، نسخه‌برداری یا با آن مقابله و مطابق شده است.

۲- با توجه به اینکه ریشه این واژه در اصل دخیل و غیرعربی بوده است^۱، به احتمال قوی چنین اشتباهی قبلاً و در منابع پیش از قرآن روی داده که این نام از آن اخذ شده است. مکیان زبان عبری، سریانی و یونانی نمی‌دانستند و یهودی مهاجر در مکه وجود نداشت؛ بنابراین احتمالاً این منبع افراد مسیحی یا حنفاء علاقه‌مند به کتاب مقدس بوده‌اند که آنان نیز با منابع شفاهی مانند موعظه مبلغان از این کتاب آگاه می‌شدند؛ بدیهی است در چنین شرایطی اشتباه، اجتناب‌ناپذیر است (Bellami, 1996: 197-198).

۲-۱- بررسی احتمال نخست: اشتباه در ثبت نخستین بار

این احتمال به چند دلیل پذیرفته نیست:

۱- وجود مردانی با نام «شعیب» قبل از اسلام و هنگام

نزول قرآن

^۱ منظور بلمی آن است که اصل این واژه دخیل در عربی بوده است؛ زیرا از دیدگاه او اصل این واژه «شعیبا» و دارای ریشه «شع» از زبان سامی است. با توجه به اینکه این واژه برای مردم عرب ناآشنا و غریب بوده، موجب شده در منابع شفاهی پیش از قرآن، به اشتباه تلفظ اشتباه آن به شعیب تلفظ شده و به همان صورت اشتباه از این منابع به قرآن راه یافته است.

است که امکان تغییر این واژه در زمان‌های بعد را از بین ببرد. به‌ویژه آنکه این واژه علم است و احتمال فراموشی این واژگان کمتر از غیر آن است.

۳- توجه به خصوصیت داستانی و علم‌بودن نام «شعیب»

خصوصیت داستان آن است که نسبت به سایر مطالب بیشتر در حافظه‌ها می‌ماند. ضمن آنکه اسامی پیامبران در قرآن کریم بسیار نیست و قرآن برعکس کتب تاریخی و کتاب مقدس مملو از اسامی بی‌شمار نیست که نتوان تمام آنها را به خاطر سپرد و احتمالاً با استنساخ غلط، در زمان‌های بعد نخستین نام‌ها تغییر یابد. به علاوه، خلاصه‌بودن داستان‌های قرآن و تکرار آنها در بخش‌های مختلف، امکان به حافظه سپردن تمام آن داستان‌ها و نام قهرمانان آنها را می‌افزاید؛ تمام این دلایل احتمال فراموش کردن این نام را به شدت تقلیل می‌دهد. به‌ویژه آنکه پیامبران مورد احترام قرآن کریم و به تبع آن مسلمانان‌اند.

۴- تداول قرائت، حفظ و آموزش قرآن در عصر نزول در منابع تاریخی آمده است تلاوت، آموزش و حفظ قرآن کریم، در میان مسلمانان رواج داشته است (حکیم، ۱۳۸۴: ۱۱۲-۱۱۳)؛ بنابراین آیات به‌طور دائم تکرار می‌شده است. تکرار نام یک پیامبر، امکان تغییر آن را در زمان‌های بعد کاهش می‌دهد؛ حتی اگر فرض شود این واژه به اشتباه ثبت یا استنساخ شده باشد، نمی‌توان تصور کرد به یک‌باره مسلمانان نام این پیامبر را به گونه دیگر بخوانند، بدون آنکه این تغییر قرائت، اعتراضی را برانگیزد.

۵- شیوه کتابت قرآن

در جمع اول قرآن، هر آیه با دو شاهد پذیرفته می‌شد؛ برخی دانشمندان علوم قرآنی این دو شاهد را یک نسخه خطی و یک شاهد حفظی دانسته‌اند که آن آیه را از پیامبر (ص) شنیده باشد (معرفت، ۱۴۱۵ق، ۱: ۳۰۱)؛ بنابراین هنگام جمع، آیات، تلاوت و سپس نگارش می‌شدند و پذیرفته نیست که نویسنده در هر ۱۱ آیه این اشتباه را تکرار کرده باشد. اگر هم نخستین کاتبان یک بار

چنین اشتباهی را انجام داده باشد، چرا باید مستنسخان بعدی در زمان عثمان که مجدد یک نفر از روی مصحف ابوبکر املاء می‌کرد و یک نفر می‌نگاشت و درنهایت به نوشته‌های رسول (ص) عرضه می‌شد (رامیار، ۱۳۶۹: ۴۲۱-۴۲۲)، تمام «شعیب»‌های موجود در قرآن را مطابق با آن اشتباه نخست نوشته باشند.

در تاریخ آمده است هنگام یکسان‌سازی مصاحف، نسخه‌هایی به تمام شهرها فرستاده شد که با هم اختلافات اندکی داشتند و این مصاحف همراه یک قاری به شهرها فرستاده می‌شد تا قرآن را براساس قرائت آنها به مردم بیاموزند (معرفت، ۱۴۱۵ق: ۱۳۳). حتی اگر واژه «شعیب» در آغاز «شعیبا» بود و مستنسخان دندانه‌ای به اشتباه به آن افزوده باشند، قاریان قرائت صحیح را می‌دانستند و آن را برای مردم به درستی تلفظ می‌کردند. حتی اگر فرض شود قرار بود تنها به متن بسنده شود، چگونه است که تمام قاریان در تمام شهرها آن را به اشتباه شعیب خواندند و اشتباه دیگری در قرائت آن - مانند قرائت به سعیب و شعیب به فتح یا غیر آن - دیده نمی‌شود. به‌ویژه آنکه در کتاب‌هایی مانند *النشر فی القراءات العشر*، کتاب *التیسیر فی القراءات السبع* و *مجمع‌البیان* که قرائت‌های متفاوت آیات را گزارش کرده است، اختلاف قرائت «شعیب» ثبت نشده و ظاهراً این واژه از واژگان مورد اختلاف در بین قاریان نبوده است.

۶- وجود «شعیب» در حالت غیر منصوب در قرآن در قرآن «شعیب» ۷ بار منصوب و با الف (شعیبیا) ^۱ و ۴ بار غیر منصوب و بدون الف (شعیب) ^۲ آمده است. وجود این واژه در حالت‌های غیرمنصوب، احتمال اشتباه را در استنساخ کاهش می‌دهد؛ زیرا اگر اصل این کلمه «شعیبا» باشد، در حالت غیر منصوب، صورت خود را حفظ خواهد کرد که با شعیب تفاوت ظاهری بسیاری دارد و احتمال اشتباه نگارش به شدت کاسته می‌شود.

۱. أعراف: ۹۲، ۹۰، ۸۵ (دوبار)؛ هود: ۸۴، ۸۳، ۸۴، ۸۵؛ عنکبوت: ۳۶.

۲. أعراف: ۸۸؛ هود: ۹۱، ۸۷؛ شعراء: ۱۷۷.

شعیب نام سومین پیامبر عرب است که در قرآن ذکر شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۰: ۳۷۷).

درباره نسب حضرت شعیب اقوال مختلفی وجود دارد؛ برای مثال، شعیب بن قوبک بن رعویل بن مر بن عنقا بن مدین بن ابراهیم (ع) (بروجردی، ۱۳۶۶، ۲: ۴۳۱-۴۳۲)؛ شعیب بن (نویلی یا نوب) بن رعویل بن عیفا بن مدین (ابن عاشور، بی تا، ۸: ۱۸۶)، شعیب بن میکائیل بن یشجر بن مدین بن ابراهیم (نجفی خمینی، ۱۳۹۸ق، ۷: ۳۶۱)؛ اما امر مشترک آن است که در نهایت نسب ایشان با چهار یا پنج نسل به مدین می‌رسد که «پسر ابراهیم خلیل (ع) و قطوره از طایفه قطوره بود» (بروجردی، ۱۳۶۶، ۲: ۴۳۱-۴۳۲).

اشعیاء یکی از چهار نبی بزرگ از مجموعه ۱۶ نبی است که ۱۷ سفر از اسفار عهد قدیم را نوشته‌اند (سندی، ۱۹۹۶: ۳۷۶). واژه «اشعیاء» در عبری «یشایاه» یا «یشایاه» است (Gitay, 1986:7:289) و از دو بخش تشکیل شده است: «یشا» (رهایی می‌بخشد) و «یاه» (پروردگار) یعنی «پروردگار رهایی می‌بخشد» (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۲۰-۳۲۱).

او پیامبر عبری است (Gitay, 1986:7:289). پدرش آموص برادر امصیا، پادشاه یهودا (۸۳۹-۸۱۰ ق.م) بود؛ بنابراین اشعیاء نوه یوآش بن آخزیا (۸۷۸-۸۳۹ ق.م) و پسرعموی عزیا بن امصیا (۸۱۰-۷۵۸ ق.م) از پادشاهان یهودا است (هلی، بی تا: ۲۷۳؛ مراغی، ۲۰۰۶: ۳۱۹؛ Friedman, n.d:57).

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود شعیب پیامبر عرب و اشعیاء پیامبر عبریان است و نسب این دو پیامبر نیز با هم متفاوت است.

شعیب (ع) اهل مدین (ابن عاشور، بی تا، ۸: ۱۸۶) از سرزمین‌های عرب بوده (مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۳۵۶)؛ زیرا خداوند در آیه «أَخَاهُمْ شُعَيْبًا» (اعراف: ۸۵) او را برادر قوم خطاب می‌کند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۶: ۷۲-۷۳)؛ البته عرب یکدیگر را «اخ» در معنای برادر دینی نیز می‌خوانند؛ ولی در اینجا منظور از این کلمه برادر نسبی (نجفی خمینی، ۱۳۹۸ق، ۷: ۳۶۱) یا هم‌زبانی با آنهاست؛ زیرا مطمئناً شعیب هم‌کیش قوم

با توجه به دلایل شش‌گانه یادشده، احتمال نخست بلمی درباره ثبت اشتباه «شعیب» پذیرفته نیست.

۲-۲- اخذ «شعیب» از منبعی شفاهی قبل از نزول

قرآن

احتمال دیگر بلمی، وجود منبع شفاهی سابق بر قرآن است که نام «شعیاء» را به دلیل داشتن ریشه دخیل در عربی به اشتباه «شعیب»، معرفی و آورنده قرآن از آن منبع استفاده کرده است.

در بررسی این احتمال، می‌توان گفت نام شعیا اگرچه ریشه‌ی عبری دارد (Gitay:7:289)، در بین عرب عصر جاهلی به صورت «شعیه» یا «سعیه» وجود داشته و لغتی نامأنوس محسوب نمی‌شده است؛ مانند «سعیه بن غریض» که از شعرای یهود بود (مراغی: ۳۲۴)؛ بنابراین حتی اگر فرض شود «شعیب» در اصل «شعیاء» بوده است، نمی‌توان پذیرفت که چون این واژه از زبانی دیگر به عربی وارد شده است، در نقل شفاهی تغییر یافته باشد؛ زیرا وجود این نام در بین اعراب عصر نزول، احتمال تغییر آن را کاهش می‌دهد.

افزون بر آن، در بررسی این احتمال بلمی، می‌توان امکان اقتباس «داستان شعیب» را از «پیش‌گویی اشعیاء درباره اعراب» بررسی کرد.

۳- امکان‌سنجی اقتباس داستان شعیب از پیش‌گویی

اشعیاء در خصوص اعراب

در آیات ۱۳ تا ۱۷ از سفر اشعیاء نبوتی درباره عرب پیش‌گویی شده است که مطابق آن تمام شوکت قیدار پس از یک سال از بین خواهند رفت. بلمی معتقد است داستان شعیب در قرآن اقتباسی از این پیش‌گویی اشعیاء است که به احتمال زیاد با نقل شفاهی صورت گرفته است. در این بخش «شعیب» و داستان او در قرآن با «اشعیاء» و پیش‌گویی او درباره عرب در کتاب مقدس مقایسه می‌شود تا در پی آن تفاوت‌ها و شباهت‌ها و امکان نقل شفاهی بودن یکی از دیگری روشن شود.

علیهم السلام ذکر می‌شود. با توجه به اینکه در این چینش، ترتیب تاریخی لحاظ شده است، تاریخ زندگی شعیب(ع) بعد از لوط(ع) و قبل از موسای کلیم(ع) بوده است.

در سوره اعراف پس از ذکر داستان انبیا از نوح تا شعیب می‌فرماید بعد از این انبیا، موسی را برانگیختیم «ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى» (اعراف: ۱۰۳)؛ بنابراین شعیب(ع) قبل از موسی(ع) به رسالت مبعوث شده است. در سوره هود آمده است شعیب اهل مدین را برای عبرت‌آموزی به عاقبت مفسدان امت‌های گذشته توجه می‌دهد «و ای قوم من! دشمنی و مخالفت با من، سبب نشود که شما به همان سرنوشتی که قوم نوح یا قوم هود یا قوم صالح گرفتار شدند، گرفتار شوید! و قوم لوط از شما چندان دور نیست!» (هود: ۸۹). بنا به منطوق آخر این آیه و با توجه به اینکه ترتیب ذکر نام‌های انبیا ترتیب زمانی را مدنظر دارد، به نظر می‌رسد دورنبودن اهل مدین از قوم لوط نیز مشعر به بُعد زمانی است. این تاریخ حدود ۲۰۰۰ (زمان لوط) تا ۱۴۰۰ (زمان موسی) قبل میلاد تخمین زده می‌شود (برای تخمین تاریخ ر. ک: هلی، بی‌تا: ۶۳).

اما اشعیاء در قرن هشت قبل از میلاد زندگی می‌کرد (سندی، ۱۹۹۶: ۳۷۶) و زمان مؤثر خدمت او به‌طور تخمینی طی سال‌های ۷۴۵ تا ۶۹۵ (هلی، بی‌تا: ۲۷۳) یا ۷۴۰ تا ۷۰۱ قبل از میلاد (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۲۰-۳۲۱؛ آشتیانی، ۱۳۸۳: ۷۲) ذکر شده است.

قوم شعیب اصحاب ایکه و اهل مدین‌اند که به‌طور مشخص در مسائل مادی فساد می‌کردند و در اندازه‌گیری و تجارت خیانتکار بودند (اعراف: ۸۵؛ شعرا: ۱۸۱-۱۸۳). حضرت شعیب(ع) قوم خود را به خداپرستی، توحید و اصلاح مفساد دعوت می‌کرد (هود: ۸۴)؛ اما آنها او را تکذیب (اعراف: ۸۹) و به سنگسار و اخراج از دیار تهدید کردند (اعراف: ۸۸) و او را ساحر و دروغگو خواندند (شعرا: ۱۸۵ و ۱۸۶). درنهایت شعیب به علت اصرار قوم بر عناد، از ایمان‌آوردنشان مأیوس شد و از خدای تعالی درخواست گشایش کرد «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ

مشرک خود نیست. اصل هم این است که رسول هر قوم از میان همان قوم انتخاب شود؛ زیرا چنین فردی به آداب و رسوم و امور قوم خود آگاه‌تر است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۶: ۷۲-۷۳). خداوند نیز تصریح می‌فرماید «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ» (ابراهیم: ۴).

به علاوه از گفت‌وگوهای شعیب با قومش نیز همین مسئله ثابت می‌شود. اهل مدین به او می‌گویند «ما تو را در میان خود ضعیف می‌بینیم و اگر خانواده کوچک نبود، تو را سنگسار می‌کردیم» (هود: ۹۱). این سخن نشان می‌دهد شعیب همراه خانواده خود در مدین می‌زیست و اهل مدین او را یکی از اقوام کوچک و ضعیف در میان خود می‌دانستند؛ زیرا آنان را با واژه «رَهْط» توصیف کرده‌اند (وَلَا رَهْطُكَ لَرَجْمُنَاكَ) (هود: ۹۱). «رَهْط» عشیره و گروهی است که تعدادشان کمتر از ده نفر باشد؛ البته گفته شده است تا چهل نفر را نیز رهط گویند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۳۶۷). برخی آن را گروه کوچک مردان دانسته‌اند (به نقل از ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ۷: ۳۰۵).

اما اشعیاء اهل اورشلیم بود و در همین شهر فعالیت می‌کرد (Gitay, 1986:7:290). او برخلاف شعیب، در سیاست داخلی و خارجی بسیار مؤثر و مشاور حزقیاء بود (Gitay, 1986:7:290؛ مراغی، ۲۰۰۶: ۳۳۲)؛ اصل و نسب سلطنتی داشت و از درباریان محسوب می‌شد (هلی، بی‌تا: ۲۷۳). درخور ذکر است اشعیاء در کتاب‌های دوم پادشاهان (۱۹-۲۰) و دوم تواریخ (۲۶: ۲۲ و ۳۲: ۲۰ و ۳۲: ۳۲)، به عنوان شافی پادشاه و تاریخ‌گذار دربار مطرح است (Gitay, 1986:7:290).

قرآن در مواضع مختلف بدون هیچ تناقضی، محدوده زمانی زندگی حضرت شعیب(ع) را بعد از حضرت لوط(ع) و قبل از موسی(ع) تصویر کرده است. شاهد این ادعا آنکه:

نام «شعیب» در ردیف انبیا باستان و قبل از موسی(ع) آمده است. در سوره اعراف و هود، گاه سخن از پیامبران، به ترتیب داستان نوح، هود، صالح، شعیب و موسی

أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (اعراف: ۸۹).

پس از آن، قوم او دچار عذاب شدند؛ عذابی که با عناوین «رجفه» (اعراف: ۹۱)، «صیحه» (هود: ۹۴) و «یوم‌الظلمه» (شعراء: ۱۸۹) توصیف شده است؛ اما رسالت اشعیاء متوجه یهودا است (سندی، ۱۹۹۶: ۳۷۶) (مملکت اسرائیل بعد از سلیمان نبی به دو بخش شمالی (اسرائیل) و جنوبی (یهودا) تقسیم شد (ر. ک: مراغی، ۲۰۰۶: ۴۲-۶۳).

در زمان زندگی او بنی‌اسرائیل درگیر جنگ‌های بسیار از جمله حملات آشوریان بود، سلسله عملیات جنگی که به سقوط حکومت شمالی اسرائیل در ۷۲۲ قبل از میلاد منجر شد و یهودا را غلام و خراج‌گذار حکومت آشوریان کرد (Gitay, 1986: 7: 289). در سفر اشعیاء (مجموعه روایاها و نبوت‌های اشعیاء) (سندی، ۱۹۹۶: ۳۷۶-۳۷۸)، ویرانی‌هایی که طی جنگ‌ها پدید آمده بود، نتیجه گناهان و نافرمانی‌های قوم دانسته شده است (هللی، بی‌تا: ۲۷۹). همچنین مطابق این سفر، پادشاه آشور چوب تنبیهی بود که خداوند از آن برای مجازات آنانی استفاده می‌کرد که از ایشان خشمناک است (اشعیاء: ۱۰: ۵). خداوند به بنی‌اسرائیل هشدار می‌دهد این ویرانی‌ها تا زمانی ادامه می‌یابد که شهرها ویران شود و خانه‌ها بدون آدمی بماند (اشعیاء: ۱۱-۱۲). تنها عده‌ای باقی خواهند ماند که آنها هم در صورت بازگشت سقوط خواهند کرد (اشعیاء: ۱۳).

با این حال در سفر اشعیاء، پس از شرح مجازات بنی‌اسرائیل و علل آن، به باقی‌ماندگان اسرائیل و یهودا که تکیه و توکلشان تنها بر خداوند است و نه آشور و غیر آن، بشارت داده می‌شود که «از آشوری‌ها نترسید...؛ زیرا پس از مدت کوتاهی از مجازات شما دست خواهم کشید و به هلاک‌کردن آنها خواهم پرداخت... در آن روز به اسارت شما پایان خواهم داد» (اشعیاء، ۱۰: ۲۰-۲۷). بدین ترتیب مصیبت جنگ و ویرانی برای بنی‌اسرائیل به علت گناهان و توکل به غیر خداوند است. اشعیاء نیز همواره قوم خود را به توکل بر خدا و اتکانکردن به غیر او دعوت می‌کند (اشعیاء، ۱: ۹)؛ اما درنهایت بنی‌اسرائیل - مطابق سفر اشعیاء - قوم برگزیده

خداوند است و به نجات نهایی بشارت داده می‌شود (هللی، بی‌تا: ۲۷۳) و خدا همه سرزمین‌ها را در راه آن می‌دهد و برای حیات او همه اقوام جهان را فدا می‌کند (آشتیانی، ۱۳۸۳: ۳۶۲). همین رهایی و نجات که یهوه برای ملت خود در نظر گرفته، مضمون عام و وجه ممیز رسالت اشعیاء است (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۲۰-۳۲۱).

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود قوم شعیب اهل مدین و اصحاب ایکه‌اند و قوم اشعیاء، بنی‌اسرائیل؛ اگرچه شعیب قوم خویش را به خداپرستی دعوت می‌کند، به‌طور خاص برای انداز مردم از فساد در امور مالی فرستاده شده است. درمقابل، دعوت اصلی اشعیاء توکل بر خدا و مضمون اصلی رسالت او رهایی و نجات قوم بنی‌اسرائیل است.

- پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب

ادعای بلمی آن است که داستان شعیب و اصحاب ایکه نقلی شفاهی از پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب است. در سفر اشعیاء، پیش‌گویی‌ها و الهاماتی برای نابودی ملل دیگر مانند بابلان (۱۴: ۳-۲۴؛ ۲۱: ۱-۱۰)، فلسطین (۱۴: ۲۸-۳۲)، مردم عرب (۲۱: ۱۳-۱۷۷) و ... دیده می‌شود؛ اما این پیش‌گویی‌ها مانند نقل یک روایا و پیام عرضه شده است و به نظر نمی‌رسد اشعیاء به این کشورها سفر کرده باشد و نبوت خود را در مواجهه و محاجه مستقیم به گوش آنها رسانده باشد.

در هیچ‌یک از موارد یادشده آیه‌ای با این مضمون دیده نمی‌شود که اگر رفتار این اقوام درست شود از مصیبت در امان خواهند بود؛ بلکه اینها تنها پیش‌گویی‌هایی درباره این اقوام‌اند و از آنها بوی انداز این اقوام بیگانه و هدایت آنها استشمام نمی‌شود.

مخاطب اصلی این پیش‌گویی‌ها قوم بنی‌اسرائیل‌اند و به نظر می‌رسد این پیش‌گویی‌ها درباره نابودی برخی ملل قدرتمند و بیگانه است و هدف آن نشان‌دادن قدرت بسیار خداوند به بنی‌اسرائیل است تا به جای اتکا به ابرقدرت‌های دنیا، به قدرت او اتکا کنند (ر. ک: 101-Constable, 2017: 100; Smith, 2005: 82). زیرا عاقبت

سال موافق سال‌های مزدوران، تمامی شوکت قیدار تلف خواهد شد و بقیه شماره تیراندازان و جباران بنی‌قیدار قلیل خواهد شد؛ چون که یهوه خدای اسرائیل این را گفته است؛ (Bellami, 1996: 198) با استفاده از ترجمه کریمی‌نیا: (۳۹۴).

مطابق تفسیر بلمی، گروه متجاوز قیدارند که تلف خواهند شد و به ددانیان هجوم می‌شود و به جنگل‌ها خواهند گریخت (Bellami, 1996: 198).

با این تفسیر، این بخش «یک درخواست ترحم از ساکنان تیما است که به کاروان‌های ددان نان و آب بدهند؛ زیرا آنها به سبب جنگ از مسیر معمول سفرشان رانده شده‌اند» (روبینسون؛ به نقل از Earle, 1958: 24).

برخلاف بلمی، بسیاری از مفسران کتاب مقدس، گروه متجاوز را آشوریان به رهبری سارگون (سندی، ۱۹۹۶: ۳۸۵) یا سنحاریب (Smith, 2005: 82) می‌دانند که بعد از یک سال از این پیش‌گویی مصیبتی را به اعراب وارد می‌کنند (سندی، ۱۹۹۶: ۳۸۵). تحقق این پیش‌گویی در سال ۷۱۵ (سندی، ۱۹۹۶: ۳۸۵)، ۷۱۶ (هلی، بی تا: ۲۸۶) یا ۶۹۱ (Smith, 2005: 81) قبل از میلاد گزارش شده است؛ اما تفسیر اخیر نیز کاملاً مشابه نیست؛ به‌طور مثال برخی گروه فراری را ددانیان دانسته‌اند و مردم تیما کسانی‌اند که باید برای آنها معاش تهیه کنند (100):

(Constable, 2017: 82; Smith, 2005). در تفسیری دیگر خطاب به ددانیان و تیما متفاوت است: ای ددانیان که در جنگل منزل گزیده‌اید، به تشنگان آب دهید و ای ساکنان تیما به گرسنگان غذا دهید. در این تفسیر ددانیان و ساکنان تیما در ردیف فراریان از جنگ نیستند (Malaty, Tadros, 2002: 175). ظاهراً فراریان همان بنی‌قیدار یا اعراب‌اند که در سال آینده به ددانیان و تیما پناه خواهند برد (Calvin, n.d: 82). در این صورت، این نبوت ابتدا وضعیت تعدادی فراری مجهول را به تصویر می‌کشد و از ددانیان و ساکنان تیما می‌خواهد که به آنها کمک کنند؛ سپس هنگامی که سؤال درباره هویت فراریان را در ذهن منعکس می‌کند، از شکست و نابودی بنی‌قیدار سخن

این ملل نیرومند، منوط به قدرت پروردگار است (Constable, 2017: 100)؛ چنانکه در باب ۱۰ آیه ۲۰ درباره نجات‌یافتگان می‌خوانیم که آنها کسانی‌اند که دیگر تکیه‌گاهشان آشور نیست و تنها به خدا توکل دارند و به سوی قادر مطلق باز خواهند گشت (۲۰: ۱۰).

به‌طور کلی سیاست اشعیا ضد تحالف با هرات غربیه‌ای بود که به یهوه ایمان نداشت و همین‌طور بر استقلال وطن خود از بیگانگان مبتنی بود (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۳۳)؛ او اعتماد به نیرومندی کشورهای بیگانه و دوری از پروردگار را خطا می‌دانست (۱: ۹) و با بیان این پیش‌گویی‌ها از مردم خود می‌خواست از اعتماد به برنامه‌ریزی و نقشه‌های دنیایی پرهیز کنند (Smith, 2005: 79).

همین رویکرد در پیش‌گویی اشعیا درباره عرب نیز دیده می‌شود؛ یعنی همان بخش از سفر اشعیا که بلمی آن را شاهد ادعای خود مبنی بر یکی‌بودن شعیب در قرآن و اشعیا در تورات می‌داند.

این بخش کوچک بازگو‌کننده پیش‌گویی درخصوص نابودی اعراب بنی‌قیدار با وجود قدرت بسیار آنهاست (۲۱: ۱۳-۱۴).

در روزگار اشعیا، کاروان‌های تجاری عرب در تجارت بین‌المللی اهمیت بسیاری داشتند. اعراب شریک تجاری بابلی‌ها و متحد نظامی آنها بودند. در متون آشوریان نیز چندین مدرک درباره مقابله آنها با عرب وجود دارد (82: Smith, 2005)؛ بنابراین اقوم عرب نیز از اقوام قدرتمند و ثروتمندند که گرفتارشدن آنها به عذاب و سختی، درس عبرتی برای بنی‌اسرائیل خواهد بود.

پیش‌گویی اشعیا درباره عرب، به چند صورت مختلف ترجمه و تفسیر شده است. بلمی این آیات را چنین بازگو می‌کند «وحی درباره عرب؛ ای قافله ددانیان، در جنگل عرب منزل کنید. ای ساکنان زمین تیما، تشنگان را به آب استقبال کنید و فراریان را به خوراک ایشان پذیرا شوید؛ زیرا ایشان از شمشیرها فرار می‌کنند. از شمشیر برهنه و کمان زه شده و از سختی جنگ. زان‌رو که خداوند به من گفته است بعد از یک

گزارش نشده است. آیات ۱۳-۱۷ سفر اشعیاء، یک پیش‌گویی و اعلامیه کوتاه یک‌طرفه است که گفت‌وگو و مناظره‌ای را بین اشعیا و عرب گزارش نمی‌کند.

غرض از دعوت شعیب، هدایت اهل مدین و نیز اصحاب ایکه است؛ اما غرض اصلی از نبوت اشعیاء نابودی عرب، انذار و هدایت بنی اسرائیل است تا بدانند تمام قدرت‌های دنیایی نابود می‌شوند و تنها باید به خدا اتکا کنند. علاوه بر این، در پیش‌گویی اشعیا درباره عرب به هیچ‌وجه اشاره‌ای به بازرگان‌بودن فراریان ددان نشده است.^۱

قومی که در قرآن و در داستان شعیب عذاب شدند، اهل مدین و اصحاب ایکه‌اند؛ ولی در داستان اشعیا اینان بنی‌قیدارند که با اختلاف نظر مفسران کتاب مقدس، ممکن است شامل ددانیان باشند. بلمی با آنکه اصحاب ایکه را بازرگانان ددان ساکن در جنگل‌ها دانسته است، عذاب را مخصوص بنی‌قیدار می‌داند که به ددان ظلم کرده‌اند. او این تفاوت را در قوم عذاب‌شونده و جزئیات عذاب را در داستان شعیب در قرآن و نبوت اشعیا، بی‌اهمیت تلقی کرده است؛ در حالی که بلمی می‌توانست مانند برخی مفسران ددانیان را جزئی از قیدار بداند تا بتواند داستان اصحاب ایکه قرآن را به ددانیان بیشتر نزدیک کند.

در قرآن عذاب اهل مدین صیحه آسمانی (صاعقه)، رجفه (زمین‌لرزه) و عذاب اصحاب ایکه یوم‌الظله (روز سایه) معرفی شده است. اینها نوعی عذاب الهی را با مداخله طبیعت تصویر می‌کنند.

اما در سفر اشعیا مصیبت وارده به عرب، ناشی از جنگ است؛ جنگی که تمام شوکت قیدار را می‌گیرد و فراریانی تشنه و گرسنه به جای می‌گذارد. نوع تشنگی آنها طبیعی است و با آب برطرف می‌شود؛ اما تشنگی و حرارت اصحاب ایکه در قرآن با هیچ‌خنکایی برطرف‌شدنی نیست (مکارم، ۱۳۷۴، ۱۵: ۳۴۰). درخور ذکر است در تورات عذاب قیدار به‌صراحت عذاب الهی نامیده

می‌گوید. بدین ترتیب مشخص می‌شود فراریان همان قوم شکست‌خورده قیدارند.

برخی نیز معتقدند قبیله‌های ددانیان و قیدار کسانی‌اند که فراریان به سوی آنها گریخته بودند (Malaty, Tadros, 2002:175).

مطابق نظر دیگر، مصیبت جنگ دامن «ددان»، «تیماء» و «قیدار» را فرا گرفت (هلی، بی‌تا: ۲۸۶).

علاوه بر این، اختلافات در تفاسیر، درباره واژگان «عرب»، «قیدار»، «تیماء» و «ددان» نیز اختلافات بسیاری وجود دارد؛ برای نمونه قیدار در تفاسیر مختلف، نام یک قبیله (Constable, 2017:101؛ سندی، ۱۹۹۶: ۳۸۵)، اصطلاح مشترک برای بادیه‌نشینان (Constable, 2017:101)، نام حکومت (wikipedia) و نام مناطق ددان و تیماء در شمال غرب بیابان عرب (Smith, 2005:82) معرفی می‌شود. همچنین درباره تفسیر «عرب» نیز مواردی مانند «اعراب ساکن در بیابان بین بابل و ادوم» (هلی، بی‌تا: ۲۸۶)، «شمال غربی سرزمین عرب» (Friedman, n.d:64) و «قلمروی جنوب شرقی ادوم» (Constable, 2017:100) ذکر شده است.

این اختلاف‌نظرها نشان می‌دهد مفسران کتاب مقدس در معنای این آیات ابهام دارند.

به هر حال مطابق آیات یادشده، در طول یک سال، تمام جلال قیدار و تمام مایملک و برتری‌هایش اتمام می‌یابند. با تحقق این نبوت، یهوه، حاکم مطلق، قدرت خود را بر سراسر ملت‌ها ثابت می‌کند. در طول یک سال برای همه افراد خواهان حمایت و پشتیبانی عرب، آشکار خواهد شد که کمکی از جانب آنان دریافت نخواهند کرد و تعداد کمی از کمانداران و مردان نیرومند قیدار باقی خواهند ماند؛ زیرا یهوه خدای اسرائیل چنین گفته است (Smith, 2005:83).

مطابق آنچه گفته شد شعیب نبی در مواجهه‌ای مستقیم، اهل مدین و اصحاب ایکه را هدایت کرده است؛ در حالی که در پیش‌گویی اشعیا، مواجهه مستقیمی با قوم عرب

^۱ ظاهراً بلمی بازرگان‌بودن آنها را حدس زده است.

نشده است.

ایکه نامیده شدند (ابن کثیر دمشقی، ۱۴۱۹، ۶: ۱۴۳).

برخی دیگر معتقدند اینان دو قوم‌اند و شعیب برای هدایت هر دو فرستاده شده بود (سلطانی بیرامی، ۱۳۹۳: ۲۳). اینان اصحاب ایکه را زیرمجموعه‌ای از اهالی سرزمین مدین دانسته‌اند؛ در این فرض ایکه نام محل (ابن عاشور، بی‌تا: ۸: ۱۸۵) یا نام قوم و گروهی از مدین است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۲: ۱۸۵).

حتی اگر فرض شود اصحاب ایکه زیرمجموعه مدین نبوده است، به احتمال زیاد این دو نزدیک هم بوده‌اند و احتمالاً ایکه جنگلی در نزدیکی مدین بوده که این طایفه در آن زندگی می‌کرده است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۵: ۳۱۲)؛ به این دلیل که گناه اهل مدین و اصحاب ایکه مربوط به مسائل مالی بوده و این گناه در قرآن کریم تنها به این دو قوم نسبت داده شده است. این مسئله نشان‌دهنده گسترش این گناه در بین آنها و نیز فرهنگ یکسان حاکم بر آنها است و فرهنگ یکسان، نیازمند تعامل بسیار است که در زمان شعیب جز با قرابت مکانی تصورپذیر نیست.

مدین شهری است که موسی (ع) پس از فرار از مصر بدانجا پناه برد و در کتاب مقدس، مدیان نام دارد (جوادی‌علی: به نقل از سلطانی بیرامی، ۱۳۹۳: ۲۰). به قولی مدین در شمال غربی سرزمین حجاز و در جانب شرقی ساحل دریای سرخ، در مجاورت تبوک است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۶: ۷۱-۷۰؛ نجفی خمینی، ۱۳۹۸ق، ۷: ۳۶۰). به قول دیگر، مدین در جغرافیای امروز، نزدیک اردن و نامش معان است (زحیلی، ۱۲: ۱۲۶؛ طنطاوی، ۱۱: ۳۶) که در ۲۱ کیلومتری جنوب شهر عمان قرار دارد (شامی و لیب: به نقل از سلطانی بیرامی، ۱۳۹۳: ۲۱)؛ اما با توجه به اینکه عهد قدیم نیز از نظر جغرافیایی مناطقی گسترده و پراکنده برای مدیان (مدین) معرفی می‌کند (Smith, 2005: 244) به نظر می‌رسد مدیان (مدین) کشوری بوده است (هلی، بی‌تا: ۱۵) که از جهت شمال به ادمیان اتصال داشته و مرزهای آن به حجاز در جزیره‌العرب وصل می‌شده (سندی، ۱۹۹۶: ۶۶۱) و مرکز آن [با نام مدین] بر ساحل

به گزارش قرآن، گناه اصحاب ایکه و اهل مدین فساد مالی و شرک است (اعراف: ۸۵؛ شعرا: ۱۸۱-۱۸۳)؛ اما در نبوت اشعیاء، گناه قیدار به درستی معلوم نیست. به عقیده بلمی، این گناه ظلم به ددانیان است (Bellami, 1996: 198) و مطابق تفاسیر دیگر شاید هم‌پیمانی با بابلیان (Smith, 2005: 79) یا اتکای به غیر خداوند است (اشعیاء: ۱: ۹).

نکته دیگر آنکه با توجه به قرآن، مصیبت مدین و اصحاب ایکه در زمان شعیب نبی بوده است؛ اما در تورات معلوم نیست مصیبت عرب در زمان اشعیاء رخ داده باشد و تنها پیش‌گویی آن نقل شده است.

در نهایت با توجه به تفاوت‌های بسیار بین این دو داستان در موضوع، تاریخ، شخصیت‌ها و غرض، پذیرفتنی نیست که داستان شعیب نقلی شفاهی از پیش‌گویی اشعیاء باشد. به عبارت دیگر، تفاوت این دو داستان تنها در نام پیامبر یا جزئیاتی از داستان آنها نیست که بتوان با فرض گرفتن تغییر نام شعیب و اندکی از جزئیات، این دو واقعه را با هم مطابق دانست.

۴- بررسی یکی بودن اصحاب ایکه و بازرگانان ددان

برای بررسی این امر باید خصوصیات محل زندگی این دو بیشتر شناخته شوند.

مطابق قرآن کریم، شعیب (ع) برای هدایت اهل مدین (اعراف: ۸۵) و اصحاب ایکه (شعراء: ۱۷۶) فرستاده شده بود.

در لغت، ایکه بیشه‌ای است که درختان انبوه و پیچیده در هم تنیده داشته باشد (لسان‌العرب، ۱۰: ۹۵؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۵: ۳۱۲).

بسیاری معتقدند اهل مدین و اصحاب ایکه، نام یک قوم‌اند (بروجردی، ۱۳۶۶، ۲: ۴۳۲؛ مکارم، ۱۳۷۴، ۱۱: ۱۲۰) و اهل مدین به دلایلی مانند پردرختی محل زندگی آنها (بروجردی، ۱۳۶۶، ۲: ۴۳۲) یا پرستش درخت، به اصحاب

۱ نشان داده شده‌اند).

درباره محل ایکه، در منابع اسلامی تبوک (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۶: ۷) و ایله (صفری: <http://maarefquran.com>) و در مقاله آقای بلمی ددان پیشنهاد شده است.

در اخبار آمده است پیامبر اسلام (ص) هنگام رفتن به تبوک، آثار آن شهر را به اصحاب خود نشان داد (جعفری، بی تا، ۶: ۶۴). اکنون نیز در استان تبوک عربستان، در سمت عقبه در شرق اردن، خرابه‌های شهری وجود دارد که همیشه با نام مدین شناخته می‌شده است (دروزه، ۱۳۸۳، ۲: ۲۲۸). این خرابه‌ها با نام «مغایر شعیب» نیز معروف‌اند (<http://www.saudiarabiaturismguide.com/mughair-shuayb-madyan/>).

ایله نیز بندری باستانی در کنار دریای سرخ و نزدیک خلیج عقبه است و امروزه به نام ایلات معروف است و ویرانه‌های آن در یک کیلومتری شمال بندر عقبه (اردن) قرار دارد. این شهر در دوره‌های گوناگون تاریخی از مراکز مهم تلاقی راههای تجاری مصر، شام، عراق و عربستان بوده است. درباره ساکنان سرزمین ایله، برخی اصحاب ایکه را نام برده‌اند؛ زیرا ایله در زبان عبری به معنای درختان است و ایکه نیز به معنای درختان یا بیشه است. همچنین قریه ایله نزدیک به مدین است (صفری: <http://maarefquran.com>)؛ بنابراین در منابع اسلامی «تبوک» و «ایله» برای ایکه پیشنهاد می‌شود و از نظر باستان‌شناسی این پیشنهاد توجیه لازم را دارد (نقشه ۱).

و اما ددان نام شهری باستانی است که امروزه با نام العلاء شناخته می‌شود و مابین مدینه و تبوک واقع شده است (<http://nabataea.net/dedan.html>) (نقشه ۱).

هیچ اصراری در نفی ددان به‌عنوان گزینه‌ای محتمل برای محل زندگی اصحاب ایکه نیست؛ اما نخست، تبوک و ایله از نظر قرابت مکانی به مدین ترجیح دارند، دوم، هیچ‌یک از صحابه و مفسران اسلامی، ددان را گزینه‌ای برای محل زندگی ایکه معرفی نکرده‌اند، سوم، در پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب، غیر از نام ددان، نام تیما نیز

شرقی خلیج عقبه قرار داشته است (هلی، بی تا: ۱۵). به این ترتیب مدین در راه حجاز به شام (زحیلی، ۱۴۲۲، ۱: ۶۹۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۸، ۱: ۳۸۶؛ مکارم، ۱۳۷۴، ۶: ۲۴۹) و بر سر راه قافله‌ها قرار داشته است (دروزه، ۱۳۸۳، ۲: ۲۲۹) (نقشه ۱).

نقشه ۱

● [خلیج عقبه] ● [مدیان]

اصحاب ایکه نیز در مسیر راه تجاری زندگی می‌کردند؛ زیرا از قرآن کریم برمی‌آید که آثار زندگی ایکه و لوط در راهی تجاری وجود داشته است که محل تردد مردم مکه بود، «وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ» (حجر: ۷۹) (طبرسی، ۱۳۷۲، ۶: ۵۲۸؛ قرشی، ۱۳۷۷، ۵: ۳۷۹)؛ بنابراین محل ایکه باید در مسیر تجاری و ترجیحاً نزدیک مدین باشد.

راه تجاری مکه به شام که در سده‌های قبل از میلاد، از طریق خشکی میان یمن، شام و مصر ارتباط ایجاد می‌کرد و از غرب تیماء می‌گذشت، از آبادی‌هایی در شمال غربی سرزمین‌های عرب عبور می‌کرد؛ مانند آبادی مدین و آبادی ددان (که در کتاب مقدس به نام «ددن» یا «دیدن» آمده و در نزدیکی آبادی «العلاء» قرار داشت) و مانند آبادی معون یعنی «معان جدید» (سالام، ۱۳۸۶: ۷۷) (این شهرها در نقشه

آمده است که در مسیر تجاری قرار دارد. شباهتی که موجب شد آقای بلمی اصحاب ایکه را بازرگانان ددان معرفی کند، آن است که نام هر دو در ارتباط با جنگل است. به نظر می‌رسد با وجود تفاوت‌های بسیار در خصوصیات داستان شعیب و اشعیاء نمی‌توان این دو گروه را تنها به دلیل ارتباط با جنگل، یکی تلقی کرد؛ ضمن اینکه در پیش‌گویی اشعیاء به بازرگان‌بودن فراریان ددان هیچ اشاره‌ای نشده و بلمی این مطلب را حدس زده است.

۵- روش بلمی در انتخاب و اصلاح کلمات قرآن

بلمی برای انتخاب کلمات و اصلاح آنها، خود را پیرو قوانینی در سبک کلاسیک (باستانی) می‌داند و رعایت قوانین زیر را برای اصلاح ضروری می‌داند:

۱- معنا و مفهوم نیکو بسازد؛ معنایی بهتر از متن موجود.

۲- مطابق و هماهنگ با سبک قرآن باشد.

۳- از لحاظ تاریخی توجیه‌پذیر باشد.

۴- نشان دهد نخستین بار چگونه انحراف و اشتباه در کلمه اتفاق افتاده است (Bellami, 1993:563).

درباره نام شعیب، همان‌طور که در بخش‌های قبل بیان شد این نام معانی مختلفی دارد که همه با داستان شعیب متناسب‌اند:

۱- اصلاح؛ شعیب در قرآن کریم خود را مصلح نامیده است (هود: ۸۸).

۲- «قبیله‌ای کوچک» یا «گروهی کوچک»؛ مطابق آیات قرآن شعیب در میان اهل مدین قوم کوچکی داشته است (هود: ۹۱) و نیز گروهی کوچک به او ایمان می‌آوردند و از شهر جدا می‌شوند (هود: ۹۴)؛ هر کدام از اینها با نام شعیب در تناسب کامل است.

۲- «راه کوچک»، «مسیر کوچکی از آب داخل زمین»؛ می‌تواند اشاره‌ای به نام یا خصوصیات مکان زندگی شعیب پیامبر باشد؛ همچنان که محل زندگی او یعنی مدین سر راه قبایل تجاری بوده است. همچنین می‌تواند معنای کنایه

«هدایت‌بخشی» و «امیدبخشی» داشته باشد.

اما اشعیاء معروف به نبی مسیحایی است؛ از آن نظر که سراسر ملهم از اندیشه‌ای است مبنی بر اینکه قوم او، قوم برگزیده‌ای در جهان است که خداوند روزی از آن قوم، بشارت عجیب و عظیمی را برای جمیع قوم‌ها به ظهور خواهد رساند. او دائماً ملهم از رویاهایی بود که چگونگی تحقق کار عجیب و عظیم خداوند را مکشوف می‌ساخت (هلی، بی‌تا: ۲۷۳).

اشعیاء در عبری «یشایها» یا «یشایه» است (Gitay, 1986:7:289) و از دو بخش تشکیل شده است: «یشا» (رهایی می‌بخشد) و «یها» (پروردگار) یعنی «پروردگار رهایی می‌بخشد». این نام با رسالت اشعیاء تناسب دارد؛ زیرا همان‌طور که گفته شد مضمون عام و وجه ممیز رسالت او، رهایی و نجات‌بخشی است؛ نجاتی که یهوه برای ملت خود در نظر گرفته است ... (مراغی، ۲۰۰۶: ۳۲۰-۳۲۱).

بدین ترتیب نام شعیب به‌طور کامل متناسب با داستان او در قرآن و نام اشعیاء به‌طور کامل متناسب با ماموریت اوست. تغییر نام شعیب در قرآن هماهنگی این نام را با داستان او از بین می‌برد.

علاوه بر این، پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب، تفاسیر متعدد و ابهاماتی دارد؛ گناه عرب به درستی معلوم نیست؛ عذاب الهی بودن مصیبت به‌روشنی بیان نشده است؛ در تعیین هویت قیدار، اختلاف نظر وجود دارد. درمقابل، داستان شعیب در قرآن در نهایت شفافیت است و تفسیری روشن دارد. جایگزین کردن شعیب با اشعیاء، نه تنها ابهامی را از داستان شعیب نمی‌زداید، از شفافیت آن می‌کاهد.

تغییر شعیب به اشعیاء با سبک قرآن نیز هماهنگ نیست. قرآن در ذکر نام انبیا در دو سوره اعراف و هود ترتیب زمانی ارسال آنان را لحاظ کرده است. جایگزینی شعیب با اشعیاء این تناسب زمانی را از بین می‌برد.

علاوه بر این، سبک قرآن در ذکر داستان انبیا نشان می‌دهد قرآن بر قومیت انبیا تعصب ندارد؛ ولی آن را به

(سندی، ۱۹۹۶: ۳۷۸)، باز هم به نظر می‌رسد بیان همین جملات، از جانب یک بنی‌اسرائیلی، نشان رقابت بین بنی‌اسرائیل و مدیانی‌ها و آرزوی برتری بر مدیانی‌ها است. مسئله دیگر آنکه وجود خرابه‌های «مغایر شعیب» و «ایله» که از نظر مکانی و زمانی با نقل قرآنی هم‌سازند، شواهد مناسبی برای وجود شخصیتی به نام شعیب و رخداد داستان او در واقعیت‌اند.

با این شواهد، جایی برای پیشنهاد‌های بلمی باقی نمی‌ماند که با مکان و زمان داستان شعیب ناسازگار است. درباره معیار چهارم بلمی در ابتدای این مقاله توضیحاتی داده شد و از تکرار آن خودداری می‌شود.

۶- نتیجه

در پژوهش حاضر ادعای بلمی درباره ثبت اشتباه واژه «شعیب» در قرآن کریم بررسی شد. بلمی مدعی شده بود نخست، نام «شعیب» در زبان عربی ریشه صحیحی ندارد؛ دوم، هویت تاریخی «اصحاب ایکه» مشخص نیست. بدین ترتیب او سعی کرد واژه «شعیب» را اصلاح و هویت اصلی «اصحاب ایکه» را معلوم کند. او با فرض وجود منابع شفاهی برای قرآن، تورات را تنها منبعی دانست که باید نام صحیح «شعیب» را در آن یافت و هویت «اصحاب ایکه» را در آن جستجو کرد. او با یافتن چند ویژگی مشترک در آیات ۱۳ تا ۱۷ از فقره ۲۱ سفر اشعیاء (پیشگویی «اشعیاء» درخصوص عرب) در عهد قدیم و داستان شعیب در قرآن، ادعا کرد نخست، داستان «شعیب» مأخوذ از این فقره است؛ دوم، «شعیب» با «شعیاء» (با الفی در انتها) که صورت عربی «اشعیاء» است، اشتباه شده است؛ سوم، «اصحاب ایکه» در داستان «شعیب» در قرآن همان بازرگانان «ددان» در فقره ۲۱ سفر اشعیاء‌اند.

در این پژوهش نظرهای بلمی درباره «شعیب» و «اصحاب ایکه» و نیز دلایل او در پنج بخش بررسی شدند. بخش نخست به ادعای بلمی درباره واژه «شعیب» اختصاص یافت. بلمی مدعی بود نخست، «شعیب» را در

اشتباه نیز ذکر نمی‌کند و هدف اصلی از ذکر داستان‌های قرآن، هدایت و انداز انسان‌هاست؛ بنابراین اگر شعیب نام‌برده در قرآن، همان اشعیاء بود، قرآن او را اهل مدین و عرب معرفی نمی‌کرد.

همچنین قرآن کریم هرگاه داستانی از انبیای بنی‌اسرائیل را بیان می‌کند، نام این قوم را نیز ذکر می‌کند؛ اما در این داستان نامی از بنی‌اسرائیل برده نشده است.

از نظر تاریخی، اگرچه داستان شعیب در کتب تاریخی و کتاب مقدس وجود ندارد، نبودن یک داستان در کتب تاریخی یا کتاب مقدس به معنای واقع‌نشدن آن نیست (سلطانی بیرامی، ۱۳۹۳: ۱۹)؛ ضمن آنکه اگرچه تاریخ گواه حمله آشور به عرب است، توجیهی برای تطابق آن با عذاب اصحاب ایکه وجود ندارد.

نکته دیگر آنکه در کتاب مقدس، عذاب مدین - که در قرآن وجود دارد - ذکر نشده است. اگر شعیب، اشعیاست و اصحاب ایکه، ددانیان، چگونه مصیبت مدین (مدیان) در سفر اشعیاء ذکر نشده است؟ به‌ویژه آنکه جستجوی مدیان در سفر اشعیاء، نشان می‌دهد مدیان در این سفر دشمن قدیمی اسرائیل بوده است که سابقاً از دست او نجات یافته بود (۹: ۴؛ ۱۰: ۲۶). این دشمنی قدیمی، علاوه بر سفر اشعیاء، در سفر اعداد (۲۲: ۴؛ ۲۵: ۱-۱۸) و داوران (۶: ۳۳ و ۷) نیز قابل پیگیری است.

همچنین اشعیاء هنگامی که می‌خواهد نجات اورشلیم و شکوه آن را بشارت دهد، از کاروان‌های شتر حامل طلایی سخن می‌گوید که در آن روز از مدیان و عیفه و شیع به سوی اورشلیم می‌آیند (۶۰: ۶) و گویا بنی‌اسرائیل را از شنیدن خوارشدن قدرتی مانند مدیانی‌ها در برابر عظمت اورشلیم متعجب یا شاد می‌کند؛ بنابراین منطقی نیست اگر روزی چنین قدرتی به مصیبتی گرفتار آید، در سفر اشعیاء بیان نشده باشد، آن هم هنگامی که حتی تصور آن نیز موجب خشنودی قوم خواهد شد. حتی اگر معتقد باشیم بخش آخر اشعیاء را اشعیاء نام دیگری نوشته باشد (برخی معتقدند که باب‌های ۴۰ تا ۶۰ را فرد دیگری نگاشته است

اصل آن «شعیاء» بوده است؛ اما توجه به دلایلی نظیر مرسوم بودن نام «شعیب» در عصر نزول و قبل از آن، توجه به ویژگی داستانی و علم بودن واژه «شعیب»، تکرار نزول داستان و نام «شعیب» در سور مکی و مدنی و بنابراین بازخوانی و تکرار نقل آن در طول دوران نزول تدریجی قرآن، تداول و تداوم تلاوت، آموزش و حفظ آیات، شیوه خاص کتابت قرآن با حضور شاهدان و املاء کنندگان و ... استنساخ اشتباه این واژه را تقریباً ناممکن می‌کند.

فرض دیگر آقای بلمی، وجود منبع شفاهی سابق بر قرآن است که نام شعیا را به دلیل داشتن ریشه دخیل در عربی و نامانوس بودن، به اشتباه «شعیب» معرفی کرده و آورنده قرآن از آن منبع استفاده کرده است؛ اما این احتمال نیز مردود است؛ زیرا نام «شعیاء» در بین عرب عصر جاهلی به صورت «شعیه» یا «سعیه» وجود داشته و لغتی نامانوس محسوب نمی‌شده است.

در بخش سوم، ادعای بلمی مبنی بر اقتباس «داستان شعیب» از «پیش‌گویی اشعیاء درباره اعراب» امکان‌سنجی شد. نتیجه آنکه با توجه به تفاوت‌های بنیادین در موضوع، غرض و جزئیات داستان شعیب و اشعیاء مانند شخصیت، تاریخ، محل زندگی، قوم، نوع و علت عذاب و ...، نقل شفاهی داستان شعیب از پیش‌گویی اشعیاء درباره عرب، منطقی نیست.

در بخش چهارم، ادعای بلمی مبنی بر یکی بودن اصحاب ایکه و بازرگانان ددان بررسی شد. نتیجه بررسی آن بود که اگرچه ددان مانند قوم شعیب در مسیر تجاری مکه به شام زندگی می‌کرده‌اند، توجیه و گواه لازم برای مطابقت ددان با اصحاب ایکه وجود ندارد.

بلمی در یکی از مقالاتش درباره اصلاح واژگان قرآنی، معیارهایی ارائه داده است. در بخش پنجم نشان داده شد تغییر واژه «شعیب» به «اشعیاء» با معیارهای اصلاح متن ارائه شده آقای بلمی سازگار نیست؛ برای مثال، از جمله معیارهای بلمی آن است که واژه اصلاح شده باید معنا و مفهومی بهتر از متن موجود بسازد؛ اما تغییر واژه «شعیب»

زبان‌های عبری و آرامی و کتیبه‌های باستانی عرب نیافته است، بنابراین چنین نامی قبل از نزول وجود نداشته است؛ دوم، «شعیب» فاقد صورت و معنایی مناسب برای نام مردان است. نتیجه حاصل از تحلیل بخش نخست آنکه - برخلاف ادعای بلمی - واژه «شعیب» ریشه‌ای صحیح در زبان عربی دارد و نبودن واژه «شعیب» و بالاتر از آن ریشه «شعب» در زبان‌های عبری و آرامی نه تنها شاهدهی بر ادعای بلمی در اشتباه بودن این واژه نیست، عربی بودن ریشه «شعب» و کلمه «شعیب» را تقویت می‌کند.

نتیجه دیگر آنکه - برخلاف ادعای بلمی - نام «شعیب» به لحاظ صورت ظاهری کلمه و نیز به لحاظ معنایی، نام مناسبی برای مردان محسوب می‌شود؛ زیرا مطابق فرهنگ عرب و از زمان جاهلی تا کنون، استفاده از صورت مصغر کلمات و نیز ریشه «شعب» برای نام‌گذاری مردان مرسوم بوده است. شواهدی نیز دال بر وجود افرادی با نام‌هایی از ریشه «شعب» (مانند اشعب) و نیز افرادی با نام «شعیب» پیش از نزول قرآن وجود دارد. همچنین بررسی معانی مختلف واژه «شعیب» نشان می‌دهد این واژه از نظر معنایی نیز می‌تواند نامی مناسب برای مردان باشد.

نتیجه دیگر آنکه نبودن «شعیب» در کتیبه‌های قدیم عرب لزوماً به معنای نفی وجود آن نام در بین اعراب جاهلی نیست؛ چنانکه شواهدی در منابع دیگر - غیر از کتیبه‌ها - دال بر وجود این نام در عرب جاهلی دیده می‌شود. حتی اگر هم فرض شود هیچ مردی با نام «شعیب» قبل از نزول قرآن وجود نداشته، ممکن است «شعیب» ترجمه عربی نام یا لقب این پیامبر بزرگوار باشد که نخستین بار قرآن کریم آن را انتخاب کرده و به کار گرفته است؛ بنابراین نبود این نام در کتیبه‌ها دلیلی بر استنساخ اشتباه این واژه نیست.

در بخش دوم، امکان استنساخ اشتباه واژه شعیب بررسی شد. او برای به وجود آمدن این اشتباه دو فرض را محتمل می‌داند. فرض نخست اینکه نام «شعیب» از اشتباه مستنسخان در زمان کتابت قرآن (زمان ابوبکر یا عثمان) متولد شده و

- ۶- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، (۱۴۱۹ه.ق)، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق محمدحسین شمس‌الدین، بیروت، دار الکتب العلمیه، منشورات محمدعلی بیضون، چاپ اول.
- ۷- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان‌العرب، بیروت، دارصادر، چاپ سوم.
- ۸- ابوالخیر، محمدبن محمدبن الجزری، (بی تا)، النشر فی القراءات العشر، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ۹- ابوعمر، عثمان بن سعیدالدانی، (۱۴۲۶ه.ق)، کتاب التیسیر فی القراءات السبع، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ دوم.
- ۱۰- بروجردی، سید محمدابراهیم، (۱۳۶۶ه.ش)، تفسیرجامع، تهران، انتشارات صدر، چاپ ششم.
- ۱۱- بکری، حسین بن محمد، (بی تا)، تاریخ‌الخمیس فی أحوال أنفوس النفیس، بیروت، دارالصادر.
- ۱۲- بلمی، جیمز، (۱۳۹۲ه.ش)، چند نکته پیشنهادی دیگر در متن قرآن، زبان قرآن، تفسیر قرآن، ترجمه مرتضی کریمی‌نیا، تهران، هرمس.
- ۱۳- جعفری، یعقوب، (بی تا)، کوثر، (بی جا).
- ۱۴- حکیم، محمدباقر، (۱۳۸۴ه.ش)، علوم قرآن، ترجمه سردار شهابی، اهواز، دانشگاه شهیدچمران، چاپ اول.
- ۱۵- دروزه، محمدعزت، (۱۳۸۳ه.ق)، التفسیرالحدیث، قاهره، داراحیاءالکتب العربیه.
- ۱۶- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ه.ق)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق - بیروت، دارالعلم - الدارالشامیه، چاپ اول.
- ۱۷- رامیار، محمود، (۱۳۶۹)، تاریخ قرآن، امیرکبیر، تهران، چاپ سوم.
- ۱۸- رضایی هفتادر، حسن، (۱۳۸۹ه.ش)، «زیست‌شناسی برخی خاورشناسان و آثار آنها»، قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۹، صص ۱۷۱-۱۹۰.
- ۱۹- زحیلی، وهبه بن مصطفى، (۱۴۲۲ق)، تفسیر الوسیط، دارالفکر، دمشق، چاپ اول.
- ۲۰- سالم، عبدالعزیز، (۱۳۸۶)، تاریخ عرب قبل از

به «شعیاء»، نخست، تناسب معنایی نام پیامبر با داستان را از بین می‌برد؛ دوم، متن و تفسیر «پیشگویی اشعیاء درباره اعراب» در سفر اشعیاء دارای ابهاماتی است. بدین ترتیب تغییر «شعیب» به «اشعیاء»، نه تنها معنایی بهتر نمی‌سازد، داستان صریح و فهم‌پذیر «شعیب» را مبهم می‌کند. معیار دیگر بلمی آن است که واژه اصلاح‌شده باید مطابق و هماهنگ با سبک قرآن باشد؛ اما تغییر «شعیب» به «شعیاء» با سبک بیانی قرآن کریم ناسازگار است؛ ازجمله با سبک قرآن در ذکر نام پیامبران به ترتیب تاریخی آنها. معیار دیگر بلمی آن است که اصلاح واژه باید از لحاظ تاریخی توجیه‌پذیر باشد. آقای بلمی ذکر نشدن داستان شعیب در کتاب مقدس را نشانی از غیرتاریخی بودن آن می‌داند؛ اما نبودن یک داستان در کتب تاریخی یا کتاب مقدس به معنای واقع نشدن آن نیست و وجود خرابه‌های «مغایر شعیب» و «ایله» که از نظر مکانی و زمانی با نقل قرآنی درباره قوم شعیب هم‌سازند، شواهد تاریخی مناسبی برای وجود شخصیتی به نام «شعیب» و رخداد داستان او در واقعیت است.

بدین ترتیب تحلیل ادعاهای بلمی نشان داد هیچ‌یک از ادعاهای او صحیح نیست.

منابع

- ۱- آشتیانی، جلال‌الدین، (۱۳۸۳ه.ش)، تحقیقی در دین یهود، تهران، نگارش، چاپ سوم.
- ۲- آوسی، محمود، (۱۴۱۵ه.ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت، دارالکتب، چاپ اول.
- ۳- ابن حجر العسقلانی، (۱۴۱۵ه.ق)، الإصابة فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل‌احمد عبدال موجود-علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول.
- ۴- ابن سعید الاندلسی، (بی تا)، نشوء الطرب فی تاریخ جاهلیة العرب، عمان، مکتبة الأقصى.
- ۵- ابن عاشور، محمد بن طاهر، (بی تا)، التحریر و التنویر، بی جا.

- ۳۳- مراغی، محموداحمد، (۲۰۰۶م)، اشعیا، قاهره، دارالمعرفه الجامعیه.
- ۳۴- معرفت، محمدهادی، (۱۴۱۵ه.ق)، التمهید فی علوم القرآن، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم.
- ۳۵- مصطفوی، حسن، (۱۳۶۰ه.ش)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۳۶- مغنیه، محمدجواد، (۱۴۲۴ه.ق)، تفسیرالکاشف، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ اول.
- ۳۷- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۴۲۱ه.ق)، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب، چاپ اول.
- ۳۹- -----، (۱۳۷۴ه.ش)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ اول.
- ۴۰- نجفی خمینی، محمدجواد، (۱۳۹۸ه.ق)، تفسیر آسان، تهران، انتشارات اسلامی، چاپ اول.
- ۴۱- هلی، هنری، (بی تا)، راهنمای کتاب مقدس، ترجمه جسیکا باباخانیان، ساپرینا بدلیان، ادوارد عیسی بیک، بی جا.
- ۴۲- هیشان، مدالله بن عویضه؛ ذیب، سلیمان بن عبدالرحمن، (۱۴۳۷)، نقوش صفویّه (صفائیّه) من قاع الأرنیبه أمجدیر و العماریّه فی شمال المملکه العربیّه السعودیّه، ریاض، مرکز الملك فيصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه.
- 43-Bellami, James, (1996), "More proposed emendations to the text of the Koran", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, No.2, pp.196-204.
- 44-Bellami, James, (1993), "Some Proposed Emendations to the Text of the Koran", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.116, No.4, pp.562-573.
- 45-Calvin, John,(n.d), **Commentary on Isaiah**, Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library.
- 46-Constable, Thomas, (2017), *Notes on Isaiah*.
- 47-Earle, Ralph, (1958), **MEET THE MAJOR PROPHETS**, Kansas City, BEACON HILL PRESS, FIRST PRINTING.
- 48-Friedman, Theodore,(n.d), "Isaiah", *Encyclopedia of Judaica*, Sholnik, Fred, Berenbaum, Michael, USA, Thomson Gale.
- اسلام، ترجمه باقر صدری نیا، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
- ۲۱- سندی، لین، وست، لیتل مور، (۱۹۹۶)، المرشد الی کتاب المقدس، لبنان، دارالکتب المقدس.
- ۲۲- سلطانی بیرامی، اسماعیل، (۱۳۹۳)، «پندار خطای تاریخی قرآن در داستان ایکه و مدین»، قرآن شناخت، ش ۱۳، صص ۵-۲۶.
- ۲۳- شرتونی، رشید، (۱۳۸۴ه.ق)، ترجمه و شرح مبادی العربیه، ترجمه علی حسینی، قم، دارالعلم، چاپ هشتم.
- ۲۳- طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۴۱۷ه.ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
- ۲۴- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲ه.ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصرخسرو، چاپ سوم.
- ۲۵- طریحی، فخرالدین، (۱۳۷۵ه.ش)، مجمع البحرین، تحقیق سیداحمد حسینی، تهران، کتابفروشی مرتضوی، چاپ سوم.
- ۲۶- طنطاوی، سیدمحمد، (بی تا)، التفسیرالوسیط للقرآن الکریم، بی جا.
- ۲۷- قرشی، سید علی اکبر، (۱۳۷۷ه.ش)، تفسیر احسن الحدیث، تهران، بنیاد بعثت، چاپ سوم.
- ۲۸- -----، (۱۳۷۱ه.ش)، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ ششم.
- ۲۹- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۱۰ه.ق)، کتاب العین، قم، انتشارات هجرت، چاپ دوم.
- ۳۰- فیض کاشانی، ملامحسن، (۱۴۱۸ه.ق)، الأصفی فی تفسیر القرآن، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
- ۳۱- کشفی، عبدالرسول، (۱۳۸۱ه.ش)، دستور کاربرد ی زبان عربی (آموزش صرف) ۱، قم، کتاب طه، چاپ اول.
- ۳۲- محمدی بیومی، مهران، (بی تا)، دراسات فی تاریخ العرب القدیّم، دارالمعرفه الجامعیه، چاپ دوم.

- 49-Gesenius, William, (1906), **Hebrew and English Lexicon of the old Testament (with an appendix the biblical Aramic)**, translated by Edward Robinson, Boston-New York: Chicago Binerside Press.
- 50-Gitay, Yehoshua, (1986), "Isaiah", **The Encyclopedia of religion**, Mircea Eliade, New York, Macmillan.
- 51-Kelin, Ernest, (1987), **A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for readers Language for readers of English**, Jerusalem, The University of Haifa.
- 52-Lee, Samuel, (1840), **A Lexicon, Hebrew, Chaldee, and English**, London, Duncan and Malcolm.
- 53-Orel, Vladimir E; Stolbova, Olga v, (1995), **Hamito-Semitic etymological dictionary: materials for a reconstruction**, New York, Brill-Liden.
- 54-Rajki, András, (2005), **ARABIC DICTIONARY [with etymologies]**.
- 55-Skoloff, Michael, **A dictionary of Jewish Palestinian Aramic of Byzantine period**, Jerusalem, Barilan University Press, Barilan University Press.
- 56-Smith, James, (2005), **An Expository Commentary on the Book of Isaiah**.
- 57-Tadros, Fr; Malaty, Y, (2002), **The Book of ISAIAH (A PATRISTIC COMMENTARY)**, Translated by: GEORGE BOTROS, California, Coptic Orthodox Christian Center, Initial edition.
- 58-<http://maarefquran.com/maarefLibrary/template/s/farsi/dmaarefbooks/Books/5/12.htm#f13>.
- 59- <http://www.saudiarabiaturismguide.com/mughair-shuayb-madyan>.
- 60- <http://nabataea.net/dedan.html>.

